

Ivan Ivas
Filozofski fakultet, Zagreb

Strana imena u hrvatskome standardnom izgovoru

Strano ime – ime neke osobe, mjesta ili ustanove spomenuto u kontekstu drugoga jezika – identificira tu osobu (mjesto, ustanovu), ali i označuje pripadnost imenovanog drugoj društvenoj (etničkoj) skupini, upravo s obilježjima jezika kojim se ta skupina služi i označuje. Zbog različitog vremena ulaženja stranog imena u jezik, različite učestalosti imena u govoru te različitog stupnja poznatosti jezika iz kojih strana imena dolaze stupanj usvojenosti stranih imena veoma je različit. Taj problem, dakako, imaju svi jezici, a on postaje naročito osjetljiv u svijetu povezanijem nego ikad prije masovnim elektroničkim medijima, koji omogućuju da se uoče otkloni u izgovaranju jednog imena u različitim jezicima od njegova izvornog oblika. Pored lingvističkog, sociolingvističkog i psiholingvističkog, problem stranog imena ima i etički aspekt. U radu se upravo naglašava potreba pravednosti u odnosu prema imenima raznih jezika te se upozorava na mogućnost da se izvedba stranog imena promatra kao ideologem (govorni pokazatelj svjetonazora). Primjerima izgovora stranih imena kod profesionalnih govornika (novinara i spikera na elektroničkim masovnim medijima) ilustrira se stanje tog dijela hrvatskoga standardnog izgovora. Razmotrene su različite preporuke za rješavanje tog problema i mogućnost da se ustanovi konvencija i način njezina promicanja, kako bi se nedosljednosti, koje se čine neizbježnima, barem ublažile.

UVOD

U emisiji HTV-a »Motrišta« 3. 5. 1998. spiker je pročitao da »... policija još nije uspjela otkriti tko je ukrao sliku Kamile Korot« izgovorivši ime [kamìle koròt]¹, a radilo se očito o poznatom francuskom slikaru (ne slikarici) čije se

1 U uglatim zagradama bilježim izgovor fonetskom transkripcijom. Umjesto nekih znakova međunarodne fonetske transkripcije (*IPA transcription*) upotrebljavam domaće grafeme i transkripcijske znakove kad prikazujem izgovor afrikata u hrvatskom jeziku. Razlikovat će se i bilježenje prozodijskih obilježja riječi – izvorni izgovor u stranom jeziku prema međunarodnoj transkripciji, a izgovor u hrvatskom bit će obilježen znakovima za prozodijske formante hrvatskog standarda (četiri naglasaka i zanaglasna dužina). Koristan usporedni prikaz transkrip-

ime u francuskom piše *Camille Corot* i izgovara [ka'mij ko'Ro], a u hrvatskom izgovoru trebalo je zazvučati [kamij korô], u genitivu [kamija korða]. Primjer pokazuje neukost spikera i nemaran odnos prema poslu, no većina primjera u nastavku tiče se problema standardizacije izgovora i nepostojanja uporišta koje bi omogućilo procjenu konkretne izvedbe kao pravilne ili nepravilne.²

Iako nije sasvim pedagoški olakšavati nam dušu navođenjem sličnih tuđih problema, pošteno je ipak navesti primjere iz kojih se vidi da i najsvjetskiji od današnjih svjetskih jezika (pa prema tome i jezik na čijem se kultiviranju sustavno radi) nije imun od takvih grešaka. Štoviše, čini se da dojam dominantnosti u odnosu na ostale jezike otežava govornicima takozvanih svjetskih jezika da uopće uoče problem. O'Donnell, Hausman & Benoit (1992) daju primjer izgovora imena Cervantesova junaka *Don Quixote* u sustavu engleskog jezika, onako kako se u tom jeziku taj niz slova izvodi: [kwik'sɔ:t]. Da takve nesigurnosti muče i strane, pa i renomirane medijske ustanove, pokazuje primjer CNN-a: ime organizacije *Hezbollah* u istom prilogu moglo se čuti u tri oblika: Libanovac je izgovorio [hez'bola], Izraelac je izgovorio ['hizbala:], drugi Izraelac je izgovorio [hizba'la:], a izvjestitelj je izgovorio ['hezbala:]. Jedan od spikera HTV-a nije se priklonio ni jednom od ovih oblika te je prozodijski oblik poštovao u [hèzbolah], dakle s kratkouzlaznim akcentom naglasio je prvi slog. Na našoj državnoj televiziji imali smo i ovakav slučaj: u najavi priloga izgovoreno je [hèzbolah], a u prilogu [hezbòlah].

Govornik hrvatskog jezika najbolje će shvatiti problem kad čuje kako govornik drugog jezika izgovara imena njegova jezika. U dokumentarnom filmu o Alojziju Stepincu, u kojem je tekst bio govoren na kultiviranom američkom engleskom jeziku, mogli smo čuti kako se do neprepoznatljivosti izobličuju hrvatska imena: *Alojzije Stepinac* bilo je izgovoreno [elo'ifis 'stepinats], vjerojatno zato što se engleski izgovor temeljio na latinskom obliku tog imena – *Aloisius*, ime *Stjepan Radić* izgovoreno je ['stepan 'jaditʃ], a ime *Ante* izgovoreno je ['enti]. Ime *Zagreb* izgovoreno je, kao što smo već navikli, [za'gɛb], gdje nam neće toliko smetati prilagodba našeg vibrantnog sonanta [r] američkom aproksimantu [ɹ] koliko (nepotrebno!) premještanje naglaska na drugi slog. Za vrijeme Papina boravka u Hrvatskoj u francuskim se vijestima moglo čuti kako se na francuskom jeziku čitaju toponimi Rijeka i Osijek: [riʒe'ka] i [osi'ʒek]. Komičan je primjer časopisa *Classical Guitar*, koji u članku o uspješnom učitelju gitare

cijskih znakova IPA i onih koje upotrebljavaju izdanja Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, uz navođenje odgovarajućeg slova i glasa, može se naći u prvom svesku Hrvatske enciklopedije (1999) i u Hrvatskom općem leksikonu (1996).

2 Ovom sam se temom bavio nekoliko godina u okviru seminarskog dijela kolegija *Ortoepija hrvatskog jezika II*, u Odsjeku za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Mnogo kolegica i kolega s Filozofskog fakulteta, znalci stranih jezika, pomogli su meni i mojim studentima u pribavljanju snimki izvornog izgovora stranih imena. Odgovorima na moja pitanja naročito su mi pomogli Damir Salopek, Mirjana Polić Bobić, Milenko Popović i Klara Gönz Močanin. Na pozornom čitanju i korisnim primjedbama zahvaljujem i recenzentima. Njima, kao i svojim studentima, od srca zahvaljujem i posvećujem im ovaj rad.

Anti Čagalju njegovo ime donosi u približno izvornom obliku (Cagalj), a zatim u zagradi pokušava dočarati izgovor oblikom Chagall: »*Ante Cagalj (pronounced rather like Chagall, though the origin is different) has about eight students in the Elly Basic Music School...*« I sljedeći primjeri pokazuju kako se ortografijom naznačuje izgovor: ime koje mi bilježimo *Džingis*, Austrijanci bilježe *Dschingis*. Ime velikog ruskog kompozitora u engleskom je udomaćeno – *Peter*, a prezime nije transliterirano, nego napisano tako da navede na približno odgovarajući izgovor: *Tschaikowsky*.

Masovnim medijima može se tolerirati kratkotrajno kašnjenje u doznavanju pravog izgovornog oblika imena, ali ne i potpuna ravnodušnost. Ona se vidi u nedosljednom izgovoru jednog imena u istoj emisiji, u istom prilogu. Izvještavajući o predsjednikovu boravku u Grčkoj, voditelj (prezenter) najavljuje prilog pravilno izgovarajući ime grčkog časopisa izvornim prozodijskim oblikom [elefterotìpia], a u najavljenom prilogu spiker izgovara isto ime štokavizirano [elefterotìpija]. Prezimana ukrajinskih predsjedničkih kandidata voditelji i spikeri dugo su izgovarali [janúković] i [juščénko] iako se u prilogima moglo čuti kako izvjestitelj izgovara prema izvornom obliku [janukòvič] i [jüščenko]. Nedosljednu primjenu ili miješanje dvaju (suprotnih!) načela nalazimo često i unutar jednoga imena: u istom imenu neki se glasovi izgovaraju s pokušajem imitacije izvornog izgovora, drugi se prilagođuju našem glasovnom (fonološkom) sustavu, a treći se rješavaju pretvaranjem slova u glasove, opet u našem sustavu. Razlozi su u nepoznavanju izvornog izgovornog oblika imena i oslanjanju na pisani oblik, pri čemu se može pojaviti: 1. pretvaranje slova u glasove po pravilima hrvatskog standarda i prozodijsko oblikovanje po štokavskom prozodijskom sustavu i 2. pretvaranje slova u glasove po pretpostavljenim (a ne pravim) pravilima stranog jezika i prozodijsko oblikovanje s prozodijskim stereotipom, koji govorniku–laiku vrijedi za sva strana imena, bez obzira iz kojeg jezika dolazilo. Ime prvog svemirskog turističkog putnika *Dennis Tito* voditelj emisije »007« nije izveo tako da nade najbližu prilagodbu engleskog izgovara hrvatskom [dènis], nego ga je zamijenio hrvatskim oblikom tog imena [dénis], ali prezime je (možda da izbjegne nepoželjne asocijacije) izveo imitirajući engleski izgovor [tìtou].

Prije nego što prikažemo standardološki aspekt i u okviru njega damo dijakronijski i sinkronijski pregled rješavanja problema stranog imena u hrvatskom standardu, ukratko ćemo prikazati logički, sociolingvistički i onomastički aspekt te pokazati izgovor stranog imena kao ideološki i etički problem. Nakon prikaza dosadašnjih pokušaja rješavanja dat ćemo prijedlog mogućeg rješavanja tog problema i razmotriti njegove dobre i loše strane. Između dviju krajnjih mogućnosti: jedne – da se strano ime morfološki i izgovorno potpuno integrira u domaćinski sustav, i druge – da se pokušava imitirati njegov izvorni izgovor, kao najbolje predlažem jedno od kompromisnih rješenja – nedosljedno (jer se glasovi potpuno prilagođavaju, a prozodija samo donekle – izborom najbližeg naglaska, ali ne i mjestom naglaska u riječi), ali, čini se, optimalno, jer stvara manje problema nego dva prethodno spomenuta krajnja ili »čista« rješenja.

Možda je za ilustraciju najbolje navesti sljedeći primjer različitih izvedbi mađarskog imena *Istvan Gyarmaty*. Različite radio i TV postaje imale su različita

izgovorna rješenja za to ime, na što su utjecali pripadajući im lokalni/regionalni jezik odnosno bliskost jeziku iz kojeg dolazi ime, ali ni u jednom slučaju ortoepski napatuk. Novinar koji je to ime ugostio u svoj regionalni govor (sjeverno hrvatsko primorje) izveo ga je [ʒaramàti], pogrešno dodajući jedan slog, spiker zagrebačke lokalne postaje Radio 101 izveo ga je [ʒarmàti], a novinarka Osječkog radija izgovorila je to ime imitirajući njegov izvorni oblik i u glasovnom i u prozodijskom sloju: [ʃa:rma:ti]. Prema stavu koji zastupam, ni jedna od tri navedene izvedbe ne bi bila ortoepski prihvatljiva. Tek iz posljednje izvedbe, odnosno iz izvornog izgovora, trebalo je izvesti izgovor [ʒârmati] ili, budući da hrvatski jezik ima i duge zanaglasne slogove, [ʒârmāti].

STRANO IME: LOGIČKI, LINGVISTIČKI, ONOMASTIČKI I ETIČKI PROBLEM

Ime između identifikacije i signifikacije

Jedno od najranijih logičkih određenja vlastitog imena jest da je to oznaka (ili etiketa) kojom se pojedinačni referent (osoba, životinja) uvodi u percepciju i govor, dakle, da je indeksikalni, indikativni ili demonstrativni mehanizam. Kasnije je to mišljenje pobijano s raznih motrišta te se u logici danas mogu prepoznati indeksikalni, esencijalistički i kontekstualni nazor o odnosu imena i njegova referenta. Sama upotreba imena u govoru čini ga logičarima paradoksalnim: ime jest poseban jezični znak jer je singularni termin, no u imenu se, kao i drugim riječima, miješaju ekstenzija (svi predmeti na koje se ime odnosi, denotacija) i intenzija (svojstva predmeta na koje se ime odnosi, namjera, konotacija); ono nije samo pokazatelj referenta, nego može imati i predikativnu ulogu (Potrč 1987: 135–149).

Imena su posebna vrsta imenica. Njihov poseban status unutar jezika pokazuje pravopis: pišu se velikim početnim slovom, a posebnost im još jasnija postaje pri prenošenju iz jednog jezika u drugi, gdje se pojavljuju kao *egzonimi* ili *egzotizmi* i kao takvi su prekid u kontinuumu govorne emisije na jednom jeziku, neka vrsta kratkotrajnog izlaska iz jednog koda (jezika) u drugi (engl. *code-switching*), pa prema tome i narušavanje jezičnog identiteta.

Imena su antroponimi (imena osoba), toponimi (zemljopisna imena), ekonimi ili ojkonomi (imena naselja), horonimi (imena zemalja), hidronimi (imena voda), oronimi (imena brda i dolina) i etnici (imena naroda). Prema Ullmannu (1959), ime nema značenje kakvo imaju druge imenice – da apstrahira i sintetizira te da označuje (»signifikacija«) kategoriju, to jest opće. Ime je »čista identifikacija«, to jest – razlikovanje ili individualiziranje jednog predmeta (osobe) s pomoću etikete koja pripada samo tom predmetu. Prijelazi između tih dviju vrsta znakova su mogući, zapravo uobičajeni (primjerice, imenica *silueta* postala je semantičkom preinakom od osobnog imena *Silhouette*), no u svom čistom obliku, imena su na granici jezika: »*Les noms propres étant dépurvés de signification, ils se trouvent en marge de la sémantique proprement dite*« (Ullmann 1959: 24–26).

No, Ullmann je bio u pravu donekle. Identifikacija imenom je dvoslojna – i pojedinačna i društvena: nositelj imena identificiran je kao jedinka, ali jezičnim oblikom svojega imena nužno i kao pripadnik određene društvene skupine. Imena označuju i pripadnost imenovanog određenoj etničkoj/regionalnoj/nacionalnoj zajednici/skupini, i to upravo s obilježjima jezika kojim se ta skupina služi i označuje. Dakle, kad označuje (identificira) pripadnost, ime poprima i obilježje imenice – apstrahiranost ili općost, a upravo takvo djelovanje imena, da prije svega označava pripadnost, čini ga ideologemom. Takva su kod nas imena koja pokazuju regionalnu pripadnost (Dudek i Regica, Dane i Mane) ili vjersku i nacionalnu pripadnost (Mujo i Haso), uvijek s dominantnim značenjem stava prema dotičnoj pripadnosti. Takva imena Pintarić (2000) zove *etnonimi pragmei*. Konotativni su u našem kulturnom krugu i sljedeći toponimi: Kalifornija, Amerika, Eldorado (pozitivna konotacija) i Bijafra, Zanzibar, Tun-guzija, Pušća Bistra (negativna konotacija).

Iako je ime jak znak pripadnosti nekom jeziku, njegov je oblik, a to je paradoksalno, manje predvidljiv u vlastitu jeziku. Poznavanje pravila nekog jezika ne garantira točnost govorne izvedbe imena na temelju njegova pisanog oblika, a niti njegov pisani lik na temelju njegova govornog oblika. Tako se primjerice u engleskom jeziku slijed slova *gi* u imenu *Gibbons* ostvaruje kao [ˈgibons], a u imenu *Gillian* kao [ˈdziliən]; prezime lingvista Bolingera i njegovim sunarodnjacima i sustručnjacima stvara nedoumicu kad ga treba izgovoriti: [ˈbolingəČili [ˈbolindzə]? Izgovorni lik toponima Tucson (Arizona, SAD) — [ˈtuːsɒn] nemoguće je izvesti iz njegova pisanog lika. Nije rijetko da govornici engleskog jezika međusobno moraju provjeravati pisani ili govorni oblik svojih imena, pa će to dodatno otežati njegov prijam u drugi jezik kad se govorna izvedba treba izvesti iz pisanog oblika. I u hrvatskom jeziku mnoga se imena i prezimena pojavljuju u raznim izvedbama. Imena imaju svoje dijalektalne i lokalne varijante, a prezimena nekih poznatih osoba, zbog toga što pismo ne bilježi prozodijski lik, izgovaraju se krivo i u raznim varijantama. Te neočekivane razlike mogu biti potvrda da je ime i u vlastitu jeziku na samom njegovu rubu i da u osciliranju između pojedinačnog i općeg te između identifikacije i signifikacije ipak naginje pojedinačnom i identifikaciji.

Strano ime je gost u domaćem jeziku

Izgovaranjem stranog imena susreću se dva jezika, dva znakovna sustava, dva identiteta. Zato je taj događaj zanimljiv i za sociolingvistiku i za takozvanu kontaktnu lingvistiku ili teoriju jezika u kontaktu. U potonjoj se teoriji imenica smatra najprenosivijim dijelom jednog jezika u drugi jezik.

Strana imena ulaze u jezik u različita vremena, a jezik u svojoj povijesti nema jednako ureden (normiran) odnos prema drugim jezicima i prima ih preko različitih medija. Osim toga jezici su u različitim stupnjevima (ne)srrodnosti i različiti su stavovi govornika jednog jezika prema različitim drugim jezicima. Imena iz nekih jezika javljaju se često, iz drugih rijetko. Rezultat svega navedenog jest raznolikost u izgovoru stranih imena u aktualnom stanju jezika (jezičnoj sinkroniji). Tomu treba dodati i razapetost jezične djelatnosti između

dvaju protivnih načela – načela ekonomiziranja govornikovom energijom i načela uređivanja jezika kako bi mogao služiti komuniciranju u široj društvenoj zajednici.

U situaciji susretanja dvaju jezika (sustava) javlja se problem dosljednog (sustavnog) rješavanja tog susreta. Taj problem, dakako, imaju svi jezici, a on postaje naročito osjetljiv u suvremenom svijetu povezanom masovnim elektroničkim medijima – jer se, lakše nego prije, mogu zapaziti razlike u izgovaranju jednog imena u različitim jezicima, to jest razni otkloni od njegova izvornog oblika. Svaki taj odnos jezika treba gledati kao zaseban susret: hrvatski s engleskim, hrvatski s francuskim, hrvatski s albanskim... itd. Radi lakšeg izlaganja formalizirajmo (ali ujedno metaforom predočimo) ova dva sustava kao **sustav A (domaćinski sustav)** i **sustav B (gostujući sustav)**: strano ime gostuje kao predstavnik svojega jezika u sustavu–domaćinu.

Razmotrimo najprije različite mogućnosti pojavljivanja stranog imena u kontekstu domaćinskog jezika – različite vrste ugošćavanja.

A) Ime se može potpuno preuzeti, dakle, bez ikakvih prilagodbi (»nulti stupanj adaptacije«): u pismu s izvornom grafijom, u izgovoru s imitacijom izvornog izgovora, u gramatici kao član skupine *indeklinabilija* (imenice koje primamo u jezik tako da ih ne sklanjamo, to jest, ne dodajemo gramatičke morfeme padažeza domaćinskoga jezika). Takvo se preuzimanje naziva **importacija** i **imitacija**. Hrvatski pravopis ima dugu tradiciju pisanja izvornog oblika stranog imena, no tek u novije vrijeme profesionalni govornici na elektroničkim medijima nastoje oponašati izvorni izgovor, ali samo kad je ime iz poznatijeg jezika, a i tada je to često kombinacija imitacije i prilagodbe, dakle, nevješt pokušaj imitacije. Uvezeno/imitirano strano ime je zbog svoje inojezičnosti snažna figura na pozadini teksta u kojem se našla. Takvo rješenje ima ograničenu upotrebu: u specijalističkim izlaganjima (emisijama). Primjerice – uobičajeni su takvi pokušaji u najavama autora i imena djela na Trećem programu HR te u najavama imena i djela masovne glazbene produkcije (specijalizirane emisije popularne, rok i slične glazbe), u kojoj, treba li reći? – dominira engleski jezik. Ako tako postupi u drugim, običnim okolnostima, govornik riskira da bude okarakteriziran kao snob (takav stav prema imitaciji izvornog izgovora imaju Brozović i Kovačec, 1992: 144).

B) Ipak, ime se najčešće ne prenosi u izvornom obliku, nego prolazi kroz filtar domaćinskog jezika. Dvije su vrste filtriranja:

1. kad je replika, ono što govornik domaćinskog jezika (L2) izgovara na temelju modela iz gostujućeg jezika (L1), profiltrirana kroz sustav domaćinskog jezika (L2), pri čemu nastaju promjene koje su predvidljive, jer susret dvaju sustava daje treći – sustav filtriranja ili **sustav grešaka**³. Sustav grešaka bio

3 Sustavi grešaka bili su predmet intenzivnog istraživanja zagrebačke fonetske škole u šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća, a u okviru Verbotonalne metode Petra Guberine. Vidi primjerice Vuletić (1966) i (1974), De Vriendt, De Vriendt i Wambach (1966), Orlandi (1967) i Horga (1971). U novije vrijeme vidi također Mildner (1990) i Požgaj Hadži (2002).

bi od velike pomoći za izradu sustava prevodenja fonetskih elemenata iz jednog jezika u drugi, a time i za rješavanje izgovora stranih imena.

2. kad se između dvaju interferirajućih jezika umetne (nametne) i treći – posredni jezik (Lm), replika L2 rezultat je dvostrukog filtriranja – najprije kroz Lm, a zatim L2, pa je put imena sljedeći: L1>Lm>L2. (Dugo je Lm bio latinski, jer većina grčkih i drugih antičkih imena u europske je jezike uključena preko latinskog. Danas tu ulogu ima engleski.)

Ime se može prilagoditi ili adaptirati (u domaćinski jezik profiltrirati) transfonemizacijom, transmorfemizacijom ili transsemantizacijom (Škiljan 1992).

Mnoga su domaća imena zapravo nastala prilagodbom od stranih. Ivan/Ivanka postalo je od lat. *Iohannes* < grč. *Iochannes* < hebr. *Yohanan* (Yo = bog + hanan = milostiv je).

Stranom se imenu može prevesti značenje (transsemantizacija): Krambobates > Gazikelj; Nagorno Karabah > Gorski Karabah ili semantički adekvatno ime postoji otprije: Ignacije > Vatroslav, Nederland > Nizozemska.

Krajnji je slučaj prilagodbe preimenovanje, kao u našim imenima za *Deutschland* i njezine državljane (Njemačka, Nijemci) te za grad *Wien* (Beč).

Prilagodbu izgovora stranog imena domaćinskom sustavu možemo zvati **transdikcijom**. Primjerice, *Bodø* [ˈbuːdø] > [bûde], gdje je prilagođen naglasak i samoglasnik drugog sloga. Transdikcijom ćemo smatrati onu prilagodbu kakvu ćemo preporučiti da bude standardizirana (kompromis između prilagodbe i djelomičnog očuvanja obilježja gostujućeg sustava), a od nje ćemo razlikovati potpuno udomaćenje, ali često bez vidljiva razloga za izbor baš takva oblika, kakvo se provodilo u ranijem razdoblju hrvatskog jezika: Praha [ˈpraha] > Prag, Roma [ˈroːma] > Rim [rîm], Paris [paˈri] > Pariz [pàrîz], Odiseus [oˈdiːseus] > Odisej [odisěj], Quintilianus [kvintiliˈanus] > Kvintilijan [kvintilijān]. Takvo je udomaćenje rezultiralo promjenom i u izgovornom i u pisanom liku imena.

Transliteracija je prijenos iz drugog u domaćinsko pismo (primjerice iz ne-latiničnog u latinicu). Ona je međutim zanimljiva i s ortoeopskog aspekta jer transliteracija obično uzima u obzir izgovor, pa se u jeziku domaćinu pojavljuje pisani oblik koji je kombinacija transliteracije i transkripcije ili u cjelini prikaz izgovora stranog imena ortografskim znakovima i konvencijama domaćinskog jezika. Kad se potpuno zanemari pisani oblik imena iz gostujućeg jezika te se izgovorni oblik, ali obično bez naznake prozodijskog lika, nastoji predstaviti ortografijom domaćinskog jezika, to je **transfonemizacija s ortografskom** (ne fonetskom) **transkripcijom**. Tako umjesto doslovne transliteracije u imenu *El'cin* imamo *Jel'cin*. U Atlasu svijeta 2000 (Zagreb: Mozaik knjiga, 2000) primijenjena je takva kombinacija transliteracije i ortografskog signaliziranja izgovornog oblika za toponime iz semitskih i arapskih jezika, primjerice: Dimašq (Damask), Yerushalaym (Jeruzalem), Al-Iskandarīya (Aleksandrija), Al-Qāhira (Kairo), Al-Jazā'ir (Alžir). No, i među latiničkim se pismima provodi transliteracija, ali djelomična – kad se radi pojednostavnjivanja izostavljaju dijakritički znakovi. Tako se u nas poljska imena s nazalnim vokalom naznačenim u izvornoj ortografiji pišu bez toga znaka, kao što se i slovo ł za poluvokal [w] piše

bez dijakritika, što uzrokuje nepotrebna iskrivljenja u prilagodbi izgovora. Za oboje je primjer prezimena *Wałesa* [va'wěsa], kod nas u početku, djelomice i zbog odsutnosti dijakritika, izgovarano [valěsa], a sada [valěnsa] umjesto izvorniku bližeg [vavěnsa]. Isto se događa našim slovima s dijakriticima (č, ć, ž, š) kad se naša imena pojavljuju u engleskom tekstu.

Konačno, zanimljiv je pogrešan prijenos ili **translekcija**. To može biti neka vrsta pučkog etimologiziranja u tumačenju fonoloških/fonetskih obilježja drugog jezika. Primjerice, izvedba imena njemačkog kompozitora Richarda Wagnera kao da je Englez, dakle [ričard] umjesto [rixard], izgovor imena španjolskog kompozitora koji se zove Francisco Tárrega [franθisko 'tarega] kao da je Talijan [frančěsko tarěga] te kad se portugalsko ime Jose [žosě] izvodi kao da je španjolsko [xozě]. Osim prvog slova *j*, u tom je primjeru krivo etimologizirano i slovo *s* kao oznaka za fonem/glas [z], iako je u španjolskom i portugalskom to [s]. Takav je i slučaj realizacije slova *x* u imenu države i grada Mexico ['mexiko], pa se u nas udomaćio izgovor koji oponaša englesko krivo etimologiziranje [mèksiko]⁴. Drugačiji je slučaj s krivim etimologiziranjem u imenu njemačkoga grada Düsseldorf ['dyseldopf] > [dizeldorf], gdje se ne radi o fonemsko-fonetskoj pučkoj (krivoj) etimologizaciji, nego o semantičkoj, a izgovorni je oblik samo posljedica: *Dussel* (ime potoka) tumači se kao ime energenta (*dizel*-gorivo). Translekcija se često događa kao posljedica djelomične transliteracije, kad se zanemaruju ortografske oznake uz slova (dijakritici), kao što je već oprimjereno u prethodnom odlomku.

Salopek (1986) još spominje i **fonetsku transkripciju**. To je prikaz izgovora glasova grafemima koji pripadaju transjezičnoj (međunarodnoj) fonetskoj abecedi, ponegdje prilagođenoj pojedinim jezicima (kad ta abeceda ne raspolaže grafemima kojima bi se zabilježile glasovne posebnosti pojedinih jezika). No ona je poseban slučaj, jer se njome služe samo stručnjaci (lingvisti, fonetičari) i ne pojavljuje se u masovnim medijima. (U ovom se radu njome izgovor bilježi u uglatim zagrada.)

Kad govornik nekog jezika mora izgovoriti ime koje pripada drugom jeziku, nastaje problem zbog susreta dvaju jezičnih sustava. Samo pri potpunoj prilagodbi stranog imena vlastitom jeziku (primjerice kad se John, Giovanni, Jean ili Jovan prevedu u Ivan) ne narušava se konzistencija/homogenost jednojezičnog izričaja. U svim drugim slučajevima strano ime jest (i treba biti!) figura, jer svojom inojezičnom posebnošću strši u kontekstu domaćinskog jezika. Ono dakle, kako to uopće i priliči kad se ugošćuje, dobiva poseban status. Međutim, pitanje je: 1. količine posebnosti (jačine figure, odnosno jačine prekida u kontinuitetu poruke na domaćinskom jeziku) i 2. značaja (naravi, karaktera) isticanja stranosti u jeziku domaćinu. S obzirom na značaj obilježavanja stranosti važno je ugošćujemo li strano ime s uvažavanjem (uzimanjem u obzir njegove različitosti i prema važećim jezičnim pravilima), s poštovanjem ili sa ksenofo-

4 Izvorno, u Nahuatl jeziku na mjestu koje obilježava slovo *x* jest glas [ʃ] (Mešik, Mešikatl), a budući da Španjolci nemaju taj glas, zamijenili su ga velarnim bezvučnim frikativom [x] i predstavili slovom *x* (kako se fonem /x/ predstavljao u srednjovjekovnom španjolskom).

bičnom porugom. U jeziku se talože razne strategije, pa odatle i raznolikost rješenja i nedosljednost te nepravедnost koja iz toga proizlazi.

Budući da domaćinski jezik nije u stanju ni sva imena jednog jezika ni imena svih jezika svijeta ugostiti s punim uvažavanjem njihove posebnosti, ni u pisanju (jer su pisma različita), a kamoli u izgovoru, dosljedno (sustavno) rješavanje kontakta dvaju različitih sustava zahtijeva ustanovljenje trećeg sustava ili međujezika, posebnog za svaki strani jezik. Međujezik će biti jednosmjernan, jer izgovor imena iz sustava B u sustavu A ne rješava se istom konvencijom kao izgovor imena iz sustava A u sustavu B.

Izgovor stranog imena kao ideologem

Najopćenitije, ideologem je znak koji u prvom redu identificira govornika kao pripadnika neke društvene skupine, a samim tim i nekog načina mišljenja i vrijednosnog sustava, no tu svoju, glavnu, ulogu skriva iza neke druge, ne identifikacijske, nego signifikacijske uloge. Ideološki se označitelji proizvode najčešće nesvjesno, a tako je i s izgovorom stranih imena, jer se izgovaranje obavlja uglavnom nesvjesno, ali ipak kontrolirano običajima, to jest jezikom.

Temeljni je ideološki odnos odnos identiteta (pripadnosti) i razlike (nepripadnosti, stranosti). Čuvanje identiteta ima svoj pozitivni i negativni aspekt. Pozitivno je čuvanje identiteta kao otpor hegemonističkom nastojanju, bilo da je maskiran idejom uključivanja u širu zajednicu (kao što je to bilo u bivšim državama južnih Slavena) ili aktualnom idejom globalizacije vođenom interesima vodećih svjetskih sila. No, s njim supostoji i fanatično čuvanje čistoće plemenskog identiteta koje je motiv nasilja prema drugim identitetima (Maalouf 2002: 31, 32). Riječ *šibolet* danas simbolizira identifikacijsku ulogu jezika kao lozinke, aludirajući na starozavjetnu priču o tome kako su Gileadani testirali susjedne i jezično srodne Efrajimovce, tražeći od njih da tu riječ izgovore i pazeci hoće li je izgovoriti s glasom *s* ili *sa š*. Četrdeset i dvije tisuće ljudi iz Efrajimova plemena pogubljeno je jer tu riječ nisu mogli dobro izgovoriti.

Odnos *mi* i *oni* izražen je u izboru imena, dakako, ako mogućnost biranja postoji. Posebno je to vidljivo kad je *mi* negdje drugdje, okruženo drugima (*oni*, *ne-mi*), te se više nego inače može osjetiti ugroženo. Ime je tada, kao uostalom i jezik kojemu pripada, način čuvanja identiteta. Vulić (1999) smatra da bi se ime mađarskoga grada *Szombathely* u Hrvatskoj trebalo pisati i izgovarati onako kako to čine Hrvati koji žive u Mađarskoj – ne s izvornim ortografskim oblikom i izgovorom [ˈsɔmbot^haj], nego *Sambotel* [sãmbotel]. (Prijevodni oblik *Subotište* nije se održao.) Iz istog se razloga ne upotrebljava *Eisenstadt*, nego *Željezno*, ne *Stintz*, nego *Stinjaki*.

Izgovor stranog imena može biti i znak govornikova odnosa prema nositelju tog imena, i uopće, znak svjetonazora i pripadnosti, što je očigledno kod pogrđnih imena. Primjeri za to su imena naroda: *Barbari* (skupno ime za ne-helenske narode), *Vlasi*, *Nijemci* i *Slaveni*. Paradoksalan semantički (konotacijski) pomak dogodio se imenu *Šiptari*: domaćinskom jeziku prilagođen izvorni lik je u prethodnoj Jugoslaviji postao pogrđan, pa ga je zamijenilo ime *Albanci*. Prepoznajući kolebanje hrvatskih govornika, pa i osjetljivost na grešku, Koha-

rović (1997: 229, 230) navodi imena kojima su se u hrvatskom jeziku nazivali i nazivaju Židovi: Hebrej, Hebrejac, Izraeličanin, Izraeličanin, Izraelit, Izraelitanac, Žudij, Žudija, Žudjeli, Židov (prema Iudaeus – Judejac) i, perzijskog podrijetla, a danas izrazito negativno konotativno – Čifut ili Čiput. (Brojna imena za jedan narod očigledno su rezultat njihove konotacijske opterećenosti.) »Svaki je civilizirani jezik stvarao vlastite nazive za pripadnike drugih etničkih zajednica s kojima je dolazio u dodir. Činilo se to da bi se označila njihova nepripadnost vlastitoj zajednici i time ujedno obranila i potvrdila svijest o vlastitom identitetu. Tako je etnik *Nijemac*, u nacionalnim varijantama postojeći u većini slavenskih jezika, tvorbeno motiviran pridjevom *nijem*, dakle 'onaj koji ne govori, to jest koji ne govori našim jezikom'. Talijanski *Schiavon*, pak, od imenice *schiavo* 'rob, sužanj' bio je zajedničkom imenicom za talijanske susjede s druge strane Jadrana. Navedenim nazivima potvrđuje se teza kako osim potrebe imenovanja te imenice može motivirati nesnošljivost, porug i predrasuda prema Drugom.« (Koharović, 223)

Strano se ime može smatrati posudenicom, koja može imati status tudice (ako čuva obilježja stranosti) ili status usvojenice (ako se strana riječ potpuno prilagodila domaćem sustavu). Izgovor [amèrika] bio bi primjer za prvo, a [amèrika] za drugo. Brisanje obavijesti o stranom podrijetlu (potpuna prilagodba domaćem jeziku) smatra se očitovanjem jezičnog čistunstva.

Nama udomaćeno, imenovanom ostranjeno

Prilagodavanje jeziku domaćinu znači udaljavanje od izvornog jezika, pa vrijedi obrnuto proporcionalan odnos: što je jače udomaćivanje, to je veće ostranjivanje. U krajnjim slučajevima prilagodba se toliko razlikuje od izvornog oblika da je nositelju neprepoznatljiva. To je slučaj kad se ime prevodi (Nizozemska) ili kad se nadijevaju imena koja ne proizlaze iz izvornog oblika (Njemačka) ili su višestrukim posredovanjem izgubila sličnost s izvornikom (Mleci). Pri promjeni forme može doći i do (neprihvatljive) promjene smisla: ime prestaje biti identifikacija, nego konotativno (emocionalno) nabijena signifikacija.

Imenovanje može biti i način osporavanja nositelja, za što se koriste dvije taktike:

- izravno poricanje (neprižnavanjem imena, tvrdnjom da se oni zapravo zovu kao mi, samo to ne znaju i treba ih naučiti) i
- asimiliranje ili »ponašenje« glasovnom i prozodijskom prilagodbom (primjerice, nepotrebno udaljavanje od izvornog izgovora u imenu naroda [mãdžâr] umjesto [mãðar] i u imenima povijesnih ličnosti).

Imenom koje nije njegovo (s kojim se ne može identificirati) drugi se ne može predstaviti; dakle nadijevanjem takvog (njemu stranog!) imena osporava mu se mogućnost predstavljanja, a time mu se poriče identitet.⁵

5 I oni naši jezikoslovci koji o tome vode računa predlažu nedosljedna rješenja. Gluhak (1993) priznaje lik *Finska*, iako je posredovan njemačkim (*Finnland*), a izvorno je ime *Suomi*.

Jezično posredovanje i jezični kolonijalizam

Posebno je osjetljivo različito tretiranje gostiju, to jest nejednak odnos prema različitim jezicima – veće uvažavanje posebnosti kod imena koja dolaze iz takozvanih »svjetskih« jezika i nemaran odnos prema imenima iz manje poznatih jezika.

Podupiranje, često i nesvjesno, jezičnog kolonijalizma/imperijalizma jest etički problem. Tako se imena iz manje poznatih jezika preuzimaju (već preoblikovana, profiltrirana) posredstvom glavnih svjetskih jezika, a to se uglavnom svodi na engleski jezik (efekt dominacije CNN-a u informativnom dijelu medijskog programa i Hollywooda u zabavnom dijelu medijskog programa). U toj ulozi univerzalnog posrednika engleski je zamijenio latinski jezik.

Upotreba posredovanog (profiltriranog) oblika imena posebno je osjetljiva (i moralno dvojbeno) kad se autentičan oblik mijenja ili gubi posredstvom onih koji su nijekali opstojnost toga naroda. Indijanska imena redovno upotrebljavamo profiltrirana jezikom njihovih kolonizatora. Umjesto *Slask* [ʃlɔsk], prilagođeno [ʃlɔnsk], kod nas je uobičajeno *Šlezija* (preko njemačkoga).

Posebno su zanimljive dvojbe oko imena migranata. Doseljenici čuvaju svoja imena u novoj sredini, ali u prilagođenom obliku, pa u jednom, prijelaznom periodu te osobe imaju imena s dva oblika – izvornim (starim, primarnim) i prilagođenim (novim, sekundarnim). Dvojba je dakle prema kojem od dva oblika prilagoditi imena osoba čija imena primamo posredstvom drugog jezika u kojem su se i same udomaćile promijenivši državljanstvo – one ili njihovi preci. Tu bi rješenja mogla biti različita od osobe do osobe, ovisno o tome koliko se nositelj udomaćio. Ime *Monica Lewinsky* prvo je u našim medijima bilo izgovarano prema pisanom liku, ujedno bliže izvornom obliku, [le'vinski] ili sa štokavskom prozodijom [levinski], a kasnije bliže američkom izgovoru [lu'inski]. Kad igra tenisač Agassi, njegovo se ime od naših sportskih komentatora može čuti i po pretpostavljenom izvornom obliku [agəsi] i prema engleskoj varijanti [ʒgasi].

Prozodem–ideologem: stereotip kao općenit znak stranosti

Budući da se govornici ponašaju jezično (prema generativistima, teže uspostavi ograničenog broja jedinica i pravila na temelju kojih će moći proizvesti neograničen broj izričaja), nije čudno da u ortoepskom vakuumu nastaje međusustav po načelu analogije koji negira posebnosti različitih jezika svodeći ih na jedan apstraktni strani jezik. Strana se imena ukalupljaju u prozodijske formule kojima se uvijek na isti način označava stranost/drugost imena, bez obzira na podrijetlo imena i na njegov izvorni (stvarni) prozodijski lik. Takvi su prozodemi logatomi s tri ili više slogova s naglašenim posljednjim (xxX ili xxxX) ili silazno (ne uzlazno) naglašenim pretposljednjiim slogom (xXx ili xxXx), oba prozodema strana štokavskom sustavu. Tako se izgovoru stranih imena prozodijom dodaju vlastiti znakovi stranosti. Primjerice, finska imena Martti *Ahtisaari* [ˈahtisa:ri] i Mika *Hakkinen* [ˈhak:inen] izvode se [ahtisàri] odnosno [hakìnen]. No, zanimljivo je također da će rusko ime *Primakov* [pri'ma-

kof] biti (krivo) riješeno kao [primakòv], a *Olimpiakos* [olimpia^hkos] kao [olimpijàkos], El Salvador [el salva'lor] kao [el salvàdor], iako su i krivo i pravilno rješenje upravo navedeni prozodemi sa značenjem »stranost/drugost«.

Zbog toga što pismo ne bilježi prozodijski oblik, a često je jedini izvor (tako je barem bilo u prošlosti), mnogo je stranih imena usvojeno s krivom prozodijom, i to u dva smisla: niti je štokavska, niti je izvorna. Taj prozodijski »oblik stranosti« dakle ne može se ničim opravdati, osim upravo potrebom da se stranost označi kad se ne zna njezin izvorni oblik. Takvi oblici ujedno potvrđuju da u jeziku (kod većine govornika nekog jezika) postoji potreba da se strano ime nečim obilježi kao nepripadajuće te da je za tu svrhu najpogodnija prozodija.

Brojni su primjeri dvostruke greške u prozodiji (ni izvorna, ali ni štokavska). Umjesto da se ostavi naglašen prvi slog kao u izvorniku (a takav je oblik moguć i u hrvatskom standardu), ime je obilježeno prozodemom stranosti xXx, xxXx ili xX (srednjim odnosno posljednjim silazno naglašenim slogom): Márquez [ˈmarkes] > [markêz] umjesto [màrkes]; Borges [ˈborxes] > [borxès] umjesto [bòrxes]; Malaga [ˈmalaga] > [malâga] umjesto [màlaga]; Cádiz [ˈka:dis] > [kadiz] umjesto [kâdis]; Modena [ˈmòdena] > [modèna] umjesto [mòdena]; Osaka [ˈo:saka] > [osàka] umjesto [òsaka]; Nagoja [ˈnagoja] > [nagòja] umjesto [nàgoja], Toyota [ˈtojota] > [tojòta] umjesto [tòjota]; Hitachi [ˈxitatci] > [xitàci] umjesto [xìtaći]; Omaha [ˈomaxa] > [omàxa] umjesto [òmaxa].

Možda se može opravdati promjena prozodijskog oblika u stranim imenima koja za domaćinski jezik imaju rijedak ili neprihvatljiv oblik. Takvim se u hrvatskom jeziku smatrao silazno naglašen srednji slog u riječi. No, u posljednje se vrijeme pravilo kojim se zabranjuje silazno naglašavanje nepočetnih slogova riječi više ne smatra dubinskim naglasnim zakonom štokavskog jezika, te se javlja snažna standardološka struja koja zastupa prilagodbu propisa sve jačoj tendenciji neutralizacije razlike između uzlaznih i silaznih naglasaka u korist silaznih (Škarić et al. 1987; Silić 1997; Škarić 1999; Varošanec Škarić i Škavić 2001; Škarić 2002; Škarić i Varošanec Škarić 2003; Jelaska 2004: 210–216). To je dodatni razlog da u sljedećim imenima naglasak ostane na slogu na kojem izvorno i jest: Mal'evič [maˈl'evitʃ] > [mâˈlevič] umjesto [maˈl'evič]; Warszawa [varˈjava] > [vâršava] umjesto [varšàva]; Vojtiła [vojˈtiwa] > [vòjtìla] umjesto [vojtiˈva]; Kopernik [koˈpernik] > [kòpèrnik] ili [kòpèrnik] umjesto [kopèrnik]; Katowice [katoˈvice] > [kàtovice] umjesto [katovìce]; Oświęcim [oˈsvjètʃim] > [òsvjenčim] umjesto [ošvjèncim]; Hiroshima [hiˈrošima] > [hirošíma] umjesto [hiròšima]; Nissan [niˈs:ã] > [nìsan] ili [nìsân] umjesto [nisân]; Panama [panaˈma] > [panàma] ili [pànama] umjesto [panamà]; Karacas [kaˈrakas] > [kàrakas] umjesto [karàkas]; Bohumil [boˈhumil] > [bòhumil] umjesto [bohùmil]; Moskva [mɔsˈkva] > [mòskva] umjesto [maskvâ]; Arafat [araˈfa:t] > [àrafat] umjesto [arafât]; Saddam [saˈd:am] > [sàdam] umjesto [sadâm].

Neka su imena nepotrebno preoblikovana (jer je izvorni prozodijski oblik sasvim moguć u hrvatskom jeziku) promjenom naglasaka: Eisenstein (Ajzenštajn) [ˈejzenʃtain] > [äjzenštajn] umjesto [ëjzenštajn]; Tübingen [ˈtybɪŋen] > [tìbin-

gen] umjesto [tìbingen]; Düsseldorf [ˈdyseldooʃ] > [dìzeldorf] umjesto [dìsel-dorf]; Florida [ˈfloida] > [florída] umjesto [flòrida].

Nekim imenima dano je izrazito razlikovno obilježje dijalektalne štokavske prozodije – prozodijska figura koju čini kratkouzlazno naglašeni slog i dugi ne-naglašeni slog⁶: Trajkovski [ˈtrajkovski] > [trajkòvskī] umjesto [trājkovski]; Pavlovski [ˈpavlovski] > [pavlòvskī] umjesto [pāvlovski]; Musorgskij [ˈmusorgskij] > [musòrgskī] umjesto [müsorgskij].

Jak je izvorno–štokavski (dijalektalni) prozodijski znak i figura x̣x̣ (prvi kratkosilazno naglašen, drugi dug), koji se javlja u južnohrvatskim i hercegovačkim imenima kao *Zubak* [zùbāk], *Boras* [bòrās]... te u izrazitom obilježavanju prezentskih oblika zanaglasnom dužinom (*ide, gleda...*). U tom smo prozodemu mogli čuti ime bivšeg mostarskog upravitelja *Koschnik* [kòšnik], koje iza naglašenog sloga nema dug, nego kratak slog (slično prolaze imena: *Gelbart* i *Albright* te američki igrač *Dumas*, kojeg je kupio KK »Široki Brijeg«).

U uobičajenom izgovoru sljedećih imena vidi se neosjetljivost na dužinu naglašenog sloga (vokala) izvornog oblika: Tokio [ˈto:kjo:] > [tòkio] umjesto [tòk-jō]; Kobe [ˈko:be] > [kòbe] umjesto [kòbe]; Kyoto [ˈkjo:to] > [kjòto] umjesto [kjòto]; Szekely [ˈse:jkej] > [sèkeɛ] umjesto [sèkej].

Budući da je silazno naglašeni nepočetni slog znak stranosti, nema logike da se naglasak s drugog sloga premješta na predzadnji ili zadnji slog: Nagasaki [naˈgasaki] > [nagasàki] umjesto [nagàsaki]; Yokohama [joˈkoxama] > [jokoxãma] umjesto [jokòxama]; Kawasaki [kaˈwasaki] > [kavasàki] umjesto [kavàsaki]; Hokkaido [xoˈk:aido:] > [xokaïdo] umjesto [xokàido] ili [xokàidō]; Rahmanjnof [rahˈmanʹinof] > [rahmajñinov] umjesto [rahmāpinof]; Velázquez [veˈlaskes] > [velaskêz] umjesto [velàskes], Martínez [marˈtines] > martinêz umjesto martñnes; Fernández [ferˈnandes] > [fernandêz] umjesto [fernāndes] te portugalsko ime Rodrigues [Ruˈdrigəʃ] koje se izgovara kao da je španjolsko [rodrigêz] umjesto [rudriğèš].

Kako se problem rješava u drugim jezicima? U nekim jezicima kao da nedostaje volje za susretljiv pristup pripadnicima drugih zajednica. Može li se govoriti o duhu jezika/naroda? Ima li to veze s povijesnim ili aktualnim kolonijalnim težnjama njihovih država? U francuskom jeziku strana se imena potpuno asimiliraju domaćem jeziku. Tu asimilaciju ne signalizira glasovna razina, budući da se ona u svim jezicima prilagodava, ali ni inače krut francuski prozodijski sustav, s obveznim naglaskom na posljednjem slogu riječi, tako da će sva strana imena biti smještena u zadan prozodijski kalup. Dakle, u francuskom nema međujezika ili jezičnog međuprostora za rješavanje odnosa domaćina i gosta. Slično se ponaša engleski jezik: slova izvornog ortografskog oblika stranog imena izvode se kao da je riječ engleskog jezika, a prozodija se prilagodava, a katkada se mijenja i kad je izvorni prozodijski oblik moguć u engleskom. U njemačkom se jeziku, barem ako se sudi po suvremenome medijskom govoru, javlja suprotna tendencija – da se strano ime izgovori što bliže izvornom liku, no to, dakako, ne može biti dosljedno provedeno i obično se primjenjuje samo za imena iz engleskog jezika.

6 Taj oblik kao izrazito štokavsko obilježje spominje i Vukušić (1987: 117, 118).

Moć ideološke preoblike: greška kao znak kulture

Jonke (1965: 308) objašnjava likove *Mleci*, *Mlečani*, *Mlečići* i *mletački* kao posljedicu višekratnog uzastopnog pogrešnog slušanja, u prenošenju tog imena kroz vrijeme i prostor: Venetiae > Beneci > Bneci > Mneci > Mleci. No, začudo, konačan proizvod višestrukog pogrešnog slušanja, koji malo slični izvornom obliku, opravdava primjenom glasovnih zakona jezika domaćina i nuždom uključivanja u našu gramatiku (dodavanjem nastavaka). Iako ih smatra udaljenima od izvornika i na prvi pogled teško prepoznatljivima, Jonke likove *Mleci*/*Mlečani*/*Mlečići*/*mletački* ostavlja na izbor uz lik *Venecija* zbog toga što imaju tradiciju i održavaju kontinuitet s pisanim spomenicima iz doba kad su se takvi likovi upotrebljavali. Zato će u odgovarajućem kontekstu opravdani biti i *mletački trgovac* i *venecijansko staklo*. Konotacije su dakako različite: stariji lik, baš zato što se može izabrati (iz opreke prema novijem liku) nosi konotaciju starine, tradicije, kulturnog identiteta. Paradoksalno, nije smiješan i znak nekulture (zbog pogrešnog slušanja), nego svečan (zbog značenja pripadnosti jednom narodu i kulturi). Ideološki uvjetovano preoznačavanje proizvelo je obrat.

JEZIČNA POLITIKA PREMA STRANOM IMENU: STARA I NOVA ORTOEPIJA

Strano ime kao pravopisni problem i kao pravogovorni problem normiran pravopisom

Sveukupna jezična norma uobičajeno se dijeli na više posebnih normi, koje rješavaju ili zasebne jezične razine (sintaktička propisuje sintaksu, leksička/semantička propisuje uporabu riječi, tvorba riječi propisuje pravljenje riječi od korijenskog i gramatičkih morfema) ili pojavljivanje jezika u raznim medijima (ortoepija propisuje signaliziranje jezičnih jedinica i strukturiranje poruke u govorenju, a ortografija u pisanju). Ortoepija se smatra dijelom standarda (ili sveukupne jezične norme) koji propisuje izgovor glasova (signalizaciju fonema), prozodijske oblike riječi (mjesto naglasaka i zanaglasnih dužina te vrstu naglasaka) i prozodiju rečenice, odlomka i cjelovitog teksta. Svoju posebnost u odnosu na druge norme standarda ortoepija najbolje pokazuje u normiranju izvedbe manjih jezičnih jedinica – izgovora glasova i riječi, iako se i tu preklapa s tvorbom riječi (rješavanje teško izgovorivih glasovnih spojeva u susretima morfema u riječi) i morfologijom (prozodijskim obilježjima morfema), a izrazito se preklapa sa sintaksom, pa i izlazi iz područja gramatike u područje stilistike i retorike kad razmatra (normira?) veće jedinice: rečenicu, odlomak, a posebno izvedbu teksta/diskursa kao cjeline. Izgovor stranog imena neće nam stvarati probleme u smještanju problema, jer se pojavljuje u dva izrazito ortoepska područja – kao problem izgovora glasova i kao problem prozodijskog oblika riječi.

Ortoepija kao dio jezične norme i standardni izgovor kao njezin cilj začeti su u ideji *prihvaćenog izgovora* (engl. *received pronunciation*), izdanku elitnog, prestižnog (iz)govora najvišega društvenog sloja, obrazovanih i državnih medija. U 20. stoljeću to je jedan od jezičnih slojeva (ili varijantnosti), rezultat je

više društvenog procjenjivanja nego propisivanja; funkcionira kao opći jezik, a zahvaljujući posredovanju modernim medijima, više ne pripada ni jednom sloju ili klasi (Gimson 1962, Quirk 1962: 91). To je govor koji ne otkriva govornika u horizontalnoj sociolingvističkoj dimenziji (zemljopisna pripadnost), ali se njime govornik može očitovati u vertikalnoj dimenziji, jer pokazuje visok društveni status (Crystal 1987: 39). Coseriu (prema Silić 1997) normu (sociolingvistički konstrukt koji propisuje kako treba govoriti i pisati) razlikuje s jedne strane od sustava (lingvistički konstrukt koji otkriva kako se može govoriti) i s druge od govora (stvarno stanje, kako se govori). Neki normirani sloj govora dijele na visoki/klasični i urbani (Jelaska 2004: 208), drugi na klasični i opći (Škarić i Lazić 2002). Raslojavanje izgovornog standarda na kodificiranu (propisanu, ekspliciranu) normu i uporabnu ili implicitnu (Vukušić 1984: 120) može se vidjeti i kao opravdavanje raskoraka između norme i govora (Škavić 1993). U novije vrijeme Škarić u općem hrvatskom jeziku razlikuje tri sloja: klasični idiom, prihvatljivi idiom i prihvaćeni idiom. Nema sumnje da će se u različitim slojevima općeg jezika strana imena javljati različito.

Budući da ortoepska norma nije bila eksplicirana u jezičnim priručnicima, o ranijem hrvatskom pravogovoru moguće je zaključivati jedino iz pravopisa, jer i pisani likovi riječi mnogo kazuju o njihovim govornim likovima, doduše, samo na razini glasova, ne i na razini prozodije (osim jednoga, pravopisi nisu bilježili naglaske riječi). Osim toga, opravdano je odmjeravanje govorenja i pisanja i u pravopisu i u pravogovoru.

Pismo, uostalom, i bilježi (iz)govor, pa je normalno da se iz pisma pokušava rekonstruirati. No, ne samo da se jezici služe različitim pismima (latinica, razne vrste ćirilice, grčko, arapsko, hebrejsko, gruzijsko, devanagri, kinesko, japansko...), nego su se u različitim jezicima s istim pismom uspostavile različite veze između slova i glasova. Primjerice, slovom *c* u hrvatskom se bilježi glas/fonem [c], u talijanskom [k] ili [č], u turskom [ç], a u španjolskom [θ]. Slovom *r* u hrvatskom se bilježi glas [r], u francuskom R, u američkom engleskom [r], a u engleskom i njemačkom vokal [ɹ] ili približnik [ɹ]. I latinička slova obilježena dodatnim (dijakritičkim) oznakama imaju različite glasovne vrijednosti u raznim jezicima. Slovo *ç* u turskom je [ç], a u francuskom [s]. Zato pismo može navesti (zavesti) na izgovor koji je dalek izvornom izgovoru – nekom vrstom grafijske pučke etimologije pisani oblik stranog imena tumači se tako da se slova kojima je napisana strana riječ tumače glasovnim vrijednostima kao u vlastitom jeziku. U našem je jeziku to naročito problem jer se od pravopisnog pravila da se strano ime piše u izvornom obliku izuzimaju slova s dijakriticima kakvi se ne upotrebljavaju u hrvatskom pravopisu. Ime švedskog premijera *Göran Persson* [ˈjɔ̃rən ˈpɛrˌsɔ̃n] dugo je u našim glasilima izvedeno [gòran pèrson], umjesto [jèren peršòn]. Ime poljskog sindikalnog vode i kasnije predsjednika *Lech Wałęsa* [leh vaˈwɛsa] prvo je izgovarano [valèsa], danas se izgovara [va-lènsa] umjesto [vavènsa].

Pisanje stranog imena također je problem, ali je on u hrvatskom standardu riješen; konvencija je već dugo vremena nepromijenjena, poznata i uglavnom se dosljedno provodi, a glasi: imena koja dolaze iz jezika koji imaju latiničko pi-

smo pišu se onako kako se pišu izvorno, a imena iz jezika koji imaju druga pisma transliteriraju se po uspostavljenim konvencijama. Međutim, te konvencije vode računa o izgovoru, pa su ujedno i transliteracije i transkripcije. Babić–Finka–Moguš (1990: 78) spominju dosljednu transliteraciju (koja omogućuje pretvorbu slova u oba smjera bez gubitka) i transliteraciju koja se obično koristi, a koja je zapravo »posredna transkripcija«, jer se neka slova ne pretvaraju doslovno, nego onako kako se tumače u izgovoru, pa je rezultat »fonetsko pisanje«. Takva su rješenja dakle kombinacija transliteracije i transkripcije, s time da načelo pretvorbe/prilagodbje ostaje nejasno (ili ga nema). Pisani oblik ruskog imena *Lav Nikolajevič Tolstoj* primjer je transliteracije; po načelu prilagodbe po kojem strano ime treba izgovoriti s najbližijim domaćim glasovima, izgovor bi bio [ljěf nikaləjevič talstōj]. Većina ranije udomaćenih stranih imena transliterirana je tako da ujedno pokazuju i izgovor. Djelomično se transliteriraju i imena koja dolaze iz jezika koji se služe latinicom, ali imaju neka slova i dijakritičke oznake kojih nema u hrvatskom, od europskih jezika to su, primjerice, švedski, danski, norveški i poljski.

Budući da su neki problemi zajednički pravogovoru i pravopisu, čini mi se korisnim dati kratak pregled rješavanja tog problema u hrvatskim pravopisima. Naglašeni će biti slučajevi nedosljednosti. Vidjet će se također da pisanje ima jak utjecaj na izgovorna rješenja i čini se da se ni u predlaganju ortoepskih rješenja neće moći zaobići.

Jedan je takav problem miješanje fonetskih obilježja u govoru i grafijskih obilježja u pismu dvaju jezika u jednoj riječi. Problem se javlja pri sklanjanju imena i pretvaranju imena u pridjeve, kad se uz izvorni lik imena mora pojaviti i morfem s padežnim značenjem, odnosno pridjevski morfem. Primjerice, ako je ime iz nekog europskog jezika s latinskim pismom, u nominativu je pisanje izvorno (poštuje se etimološko načelo pisanja), a u ostalim padežima miješaju se izvorno pisanje osnove i za hrvatski pravopis uobičajeno pisanje nastavaka. Osim toga, negdje se i osnova mijenja i prilagođuje, pa tako imamo: Petrarca > gen. Petrarke, dat. Petrarki... Klio > Klije, Leopardi > Leopardija. Miješanje se pojavljuje i kod pridjeva izvedenih iz stranih imena: Port Arthur > portarthurski, Saint Germain > saintgermainski, Leipzig > leipziški.

Broz–Boranićev »Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika« (1928) normira pisanje stranih riječi tako da je jasno i kako ih treba izgovarati, ali samo na razini glasova, ne i prozodije (fr. refrain > refren). Starim imenima (onomastičkim arhaizmima) smatraju se imena Bruselj (Bruxelles), Milan (Milano). Ali druga, također stara imena, ostaju propisana: Prag (Praha [ˈpraha]), Varšava (Warshava [varˈʃava]), Beč (Wien [vi:n]), Napulj (Napoli [ˈnapoli]), Mleci (Venecija [veˈnetsia]), Rim (Roma [ˈroma]) i Pariz (Paris [paˈRi]). S druge strane doznajemo da se nekad za München govorilo i pisalo Monakov, za Dresden Draždani. Boranićev je stav da treba u tim slučajevima sačuvati izvorne oblike. Tako kaže da bi umjesto Lisabon trebalo Lisboa i umjesto Kopenhagen da bi trebalo Kjøbenhavn, što, kao što znamo, do danas nije prevladalo. Vlastita strana imena rješavaju se po načelu »vlastita imena posve zadržavaju oblik koji imaju u jeziku iz kojega su uzeta« (str. 30). Boranić također normira prilagodbu slo-

venskih, ruskih i bugarskih prezimena koja završavaju s /č/ tako da se taj glas/slovo pretvara u ć (Gregorčič > Gregorčić), pretvaranje završetka *-skij* u ruskim prezimenima u *-ski* (Dostojevskij > Dostojevski) i prilagodbu francuskih imena koja u pisanju završavaju slovom *e* u imenice ženskog roda sa završetkom *-a* (fr. Marne > Marna; Vendée > Vendeja), što upućuje na načelo potpune prilagodbe, dakle suprotno načelu koje je naveo na istoj stranici za prezimena Shakespeare, Boccaccio, Mickiewicz te za imena (nekih) gradova.

Boranić također normira oblikovanje stranih imena pri sklanjanju: N. sg. Petrarca > G. sg. Petrarke (ne Petrarce); N. sg. Molière > G. sg. Moliera (ne Molièrea); N. sg. Grevy > G. sg. Grevyja, N. sg. Vrchlicky > G. sg. Vrchlickoga; N. sg. Smole [smo'le] > G. sg. Smoleta, gdje također vidimo nedosljedna rješenja.

Cipra i suradnici (1941) smatraju da treba pisati onako kako se piše u jeziku iz kojega ime dolazi, ali su, kao i Boranić, nedosljedni, jer za bugarski i ruski normiraju pretvaranje č u ć (Miletič > Miletić), a ruski završetak *-skij* pretvara se u *-ski* (Musorgskij > Musorgski). Također nedosljedno, normiraju se krivo udomaćena imena kao Pariz, Napulj, Lisabon, Budimpešta, pa i ona kojih pisani oblik potječe od izgovora (koja se pišu fonetski): Lurd, Firenca, Varšava. Predlažu se dvostruki likovi – jedni za domaću uporabu, a drugi za međunarodni promet. Imena iz grčkog i latinskog ostavljaju se u obliku kakav se uobičajio i u pismu i u izgovoru: Polycrates > Polikrat, Aeshines > Eshin. Obrazloženje je da se završetak preobličuje prema duhu i glasovnim zakonima hrvatskog jezika (!): Prometheus > Prometej, Euridice > Euridika. Osnovi imena izvornog jezika (koja se dobiva odvajanjem morfema kosih padeža) dodaju se hrvatski nastavci za nominativ (Hellas > Helada, Venus > Venera) ili se osnova ostavlja bez domaćeg nastavka (Atlantis > Atlant).

»Hrvatski pravopis« F. Cipre i A. B. Klaića (1944) jasno razlikuje dvije vrste stranih riječi (i imena) – 1. one koje su udomaćene u ranijim stadijima jezika i kojih pisanje (i izgovor) taj pravopis ne namjerava mijenjati i 2. suvremene riječi i imena, koje se pojavljuju prilagodene ili u izvornom obliku. Neka se imena iz druge kategorije mogu smatrati već usvojenima, a neka se još osjećaju tudima.

Za razliku od Boranićeva, takozvani »Novosadski pravopis« (1960), kojim se normira pisanje hrvatskosrpskog jezika, ima konzervativan odnos prema stranim imenima, pa kaže: »Nema sumnje da treba izbjegavati upotrebu ne samo drugih stranih riječi nego i stranih imena kad god je to moguće. Zato je bolje strana geografska i druga imena koja su čestom upotrebom udomaćena u našem književnom jeziku upotrebljavati u onom obliku u kojem se od starine kod nas pišu, a ne vraćati na izvorni, tuđi oblik. Tako se npr. piše Beč, a ne Wien, Budimpešta, a ne Budapest ili Budapešt (...)« (str. 149)

U tom duhu reagira i Mamić (1997: 72, 73) na oblik *Asizi* u našim glasilima povodom tradicionalnog molitvenog skupa vjernika raznih vjera u rodnom gradu Franje Asiškog. Po njemu, izvan međunarodnog prometa valjalo bi sačuvati »stara imena gradova što smo ih više–manje pohrvatili«, te bi ime toga grada (izvorno – *Assisi*) trebalo pisati *Asiz* (a izgovarati valjda [àsiz] ili [àsiz]).

Babić-Finka-Moguš (Hrvatski pravopis, 1990: 78) komentiraju posredništvo svjetskih jezika (engleskog najviše, ali i francuskog i talijanskog) u širenju imena iz manje poznatih jezika. Trag kolonijalnih međunarodnih odnosa ostao je u pisanju (i izgovaranju) imena jezika koji su bili podređeni. Taj je pravopis jedini koji se izrijekom zalaže za izbjegavanje neujednačenosti, čime bi se prekinulo naslijeđe »koje nije u skladu s našim vremenom«. Imena koja dolaze iz jezika koji se ne pišu latinicom treba pisati onako kako se pišu u službenoj latiničkoj transkripciji, dakle u transkripciji kakvu rabe u tim jezicima. Prilog su ukidanju kolonijalnog naslijeđa novousvojeni oblici imena rijeke *Gang* (prije *Ganges*) te gradova *Dilli* (prije *Delhi*), *Kalikuta* (*Kalkuta/Calcutta*) i *Langka* (*Ceylon*). No, iako žele promjenu, autori ne žele da ona bude radikalna: ta (samo za nas nova, a zapravo izvorna) imena ne preporučuju za »domaće potrebe«, što uključuje i medijsku uporabu, nego samo za poštansku i diplomatsku međunarodnu komunikaciju te za zemljopisne karte (str. 82).

Anić i Silić (Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1987; Pravopisni priručnik hrvatskoga jezika 2001) ovom su problemu pristupili drugačije i posvetili mu više mjesta nego raniji pravopisi. No, nažalost, priručnik je ostao nejasan u pogledu razlikovanja pisanja i govorenja. Iako je objašnjena razlika između transliteracije (pretvaranje slova jednog pisma u slova drugog pisma) i transkripcije (zapisivanje izgovora), dalje se razlika među njima zamagljuje – najprije činjenicom što se pravopis transkripcijom (to jest opisivanjem izgovora) uopće bavi. Opravdano se bavi i transkripcijom u slučajevima kao što je kineski, ruski i grčki, gdje se transliteracija i transkripcija kombiniraju, pa latinički napisano ime ujedno (približno) predstavlja i izgovor (fonetsko ili fonološko pisanje). Zbunjuju međutim rubrike u kojima se obrađuju slova »koja podliježu transkripciji« odnosno »ne podliježu transkripciji« – jer se inače ne transkribiraju slova, nego glasovi (izgovor). S obzirom na to da se transkribiraju slova i u jezicima koji se služe latinicom, nije jasno u prvi mah normira li se tu pisanje ili izgovor, ili možda oboje. Primjerice, za albanski vrijedi pravilo: »Udvojeni suglasnici transkribiraju se kao jedan: Skurraj > Skuraj.« Ako se strana imena pišu kao u izvornom jeziku, ova uputa se očigledno mora odnositi na izgovor, no to nije jasno: prvo zato što se upotrebljava laicima nepoznat izraz »transkripcija« i drugo, zato što se transkripcija inače obilježava uglatim zagradama i u njoj se nikad ne upotrebljavaju pravopisna pravila o pisanju velikog slova. Tako korisniku toga pravopisa neće biti jasno treba li slovačka imena *Alexi* i *Chalupka* pisati *Aleksi* i *Halupka* ili se (u pravopisu!) tako propisuje izgovaranje tih imena. Tek uvid u članak 401 (»Imena iz drugih jezika pišu se izvorno«) i u članke u kojima se komentira postupanje prema imenima iz poznatijih europskih jezika, za koje znamo da im se imena pišu izvornom grafijom, rješava nas dileme: pravopis se bavi i uputama za izgovaranje, ali, nažalost, tako da to nije jasno. Naime, nigdje se ne spominje riječ *izgovor*, nego riječ *transkripcija*, osim ondje gdje se značenje pojma *transkripcija* opisuje. No i tu, gdje pravopis propisuje pravogovor, naći će se neobičnih pravila i rješenja. U objašnjenju pojma *transkripcija* navodi se da je načelo transkribiranja da se ime izgovori što točnije ili barem približno izvornom izgovoru. S obzirom na to ortoepsko pravilo čude preporuke kao primjerice za poljsko ime *Długosz* [ˈdɫu-

gof], gdje se zanemaruje da se slovom ł u tom jeziku bilježi poluvokal [w], pa najbliže izgovorno rješenje, po načelu koje daju sami autori, ne bi bilo [dlugoš], nego [dvugoš]. Novo izdanje tog pravopisa (Anić i Silić 2001) u području stranih imena ne donosi promjene, osim što je naglašena otvorenost prema novim spoznajama i mišljenju specijalista za odgovarajuće jezike (str. 197).

Ni »Hrvatski jezični savjetnik« (1999) nije izbjegao nedosljednost. Izrijekom upućuje: »Osnova za izgovor stranog imena treba biti lik normiran u jezičnim priručnicima zemlje kojoj pripada« (str. 112), ali za francusko prezime *Camus* u genitivu i dativu savjetuje izgovor [kamija] odnosno [kamiju], s kratkouzlasno naglašenim drugim slogom!

Hrvatski rječnici i jezični priručnici daju iznenadujuće različite preporuke za izgovor nekih stranih imena: Kånada (A i HER), Kanáda i Kånáda (HJS), Kånáda i Kanáda (RHJ); Čile (A i HER), Čile (RHJ), Čile (HJS)⁷.

Naročito je zanimljiv slučaj slôvā (i glasova) ċ [tʃ] i ć [tɕ] te dž [dʒ] (kod nas transkribirano i kao [ʒ]) i đ [dʒ] (kod nas transkribirano i kao [ʒ]). Teško je u našim jezičnim priručnicima naći izričitu uputu, no odnekud se govornicima hrvatskog jezika i jezičnim savjetnicima čini da jezična norma ukida korisnicima hrvatskog jezika mogućnost da biraju koji će od tih glasova izabrati kad zatreba prilagoditi izgovor stranog imena, a prema pravilu da za izgovor treba izabrati onaj glas hrvatskoga jezika koji je izvornomu izgovorno (i slušno) najbliži. Prema nepisanom(?) pravilu univerzalni (zadani) zamjenik palatalnih afrikata iz drugih jezika uvijek je par ċ/dž! Po navedenim primjerima (uzorima) to se može zaključiti iz jedne od gramatika hrvatskog jezika (Težak–Babić 1996), kad se kao primjeri za upotrebu slova (i glasa) dž navode primjeri kao džez (engl. *jazz*), džip (engl. *jeep*), džungla (engl. *jungle*), džem (engl. *jam*), džentlmen (engl. *gentleman*) te turcizmi kao daidža, džin i sl. Ime naroda i države koji su naši sjeverni susjedi pojavljuje se u toj gramatici u dva oblika: Madžar i Madar. Možda je posljednji primjer najbolji za dokazivanje besmislenosti takvog (makar i implicitnog) pravila, jer je odgovarajućem glasu izvornika mnogo bliži naš đ [dʒ] nego dž [dʒ]. Čileanski diktator Pinochet dugo je kod nas bio izgovaran i glasovno i prozodijski krivo, kao [pinōče] iako je izvorna afrikata čak »mekša« od naše ć, gotovo kao istarski i primorski glas [tʰ]. To vrijedi i za japanska i poljska imena (vidi ranije navedena imena *Hitachi* i *Oswięcim*). Ipak, jezikoslovci (i jezični savjetodavci) uporno se drže pravila da se strane palatalne afrikate prilagođavaju hrvatskom samo tako da se zamjenjuju s našim parom ċ/dž.⁸

Važna su i zanimljiva priručnička izdanja, kao što su enciklopedije, leksikoni i zemljopisni atlasi. Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« u posljednje vrije-

7 A: Anićev Rječnik hrvatskoga jezika; HER: Hrvatski enciklopedijski rječnik, HJS: Hrvatski jezični savjetnik, RHJ: Rječnik hrvatskoga jezika.

8 »Pri prenošenju stranih imena u hrvatski nerijetko se javljaju i pravopisne pogreške, npr. imena engleskog podrijetla u hrvatski bi se, kao i apelativi, trebala prenositi s glasom dž, a ne đ (to naravno nije uvijek slučaj, u korpusu je naprimjer potvrđeno ime Đenifer, Đeni, Đudi, Virdinija, a ne Dženifer, Dženi, Džudi, Virdžinija)« (Frančić, Mihaljević 1999).

me poklanja veliku pažnju problemu stranih imena. *Hrvatski opći leksikon* i *Hrvatska enciklopedija* uz strano ime obavezno daju obavijest o izvornom izgovoru – transkripcijom koja djelomično slijedi međunarodnu fonetsku transkripciju (IPA), a kad je to potrebno, koristi se i drugim slovnim i dijakritičkim znakovima. Šteta što priređivači ovih izdanja nisu uputili čitatelje kako bi izvorni izgovor, koji su im opisali transkripcijom, pretvorili u ortoepski prihvatljivu izvedbu prilagođenu mogućnostima i potrebama hrvatskoga jezika u javnoj (i »medijskoj«) upotrebi. Takve, za korisnike važne, upute nema čak ni među uvodnim uputama za upotrebu enciklopedije/leksikona. Ali se ona pojavljuje u jednom stručnom članku, korisnicima tih izdanja uglavnom nedostupnom i nepoznatom. U tom članku autori priznaju da bi bilo idealno kad bi se u leksikonima i enciklopedijama dale obje transkripcije – i izvornoga izgovora i izgovora prilagođenoga govornicima hrvatskog jezika, no odustajanje od druge opravdavaju s dva razloga, oba neuvjerljiva: 1. da se tako ni u nas ni u svijetu ne radi i 2. da se to radi samo u specijalističkim, lingvistički usmjerenim djelima. Drugi je razlog naročito nerazumljiv – jer transkripcija prilagođenog izgovora, koja je izostala, najviše treba korisnicima takvih izdanja upravo zato što pretežno nisu lingvistički stručnjaci te im treba stručna pomoć. Uz probleme i načela transkripcije izvornog izgovora za kakvu su se odlučili u novijim izdanjima Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, autori spominju i načela izgovora prilagođenog za javnu upotrebu:

»Strana pak vlastita imena, osobna i zemljopisna, ne mogu se smatrati hrvatskim riječima ni kada su u našem tekstu pa se morfološki ponašaju uglavnom kao domaće riječi, a i izgovaraju se, u normalnim uvjetima, fonemima našega inventara, samo što se, bar za poznatije jezike, zadržava izvorno mjesto naglasaka. Zbog svojega posebnog statusa vlastita se imena ipak vladaju prema pravilima izvornog pravopisa ako je izvorna grafija latinička.« (...) »Mi strana imena izgovaramo zadržavajući, bar kada potječu iz poznatijih jezika, tuđe mjesto akcenta, ostvarujući pri tom naš kratkosilazni naglasak, pa se time strana vlastita imena izdvajaju u govornome lancu samo tuđom slogovno–naglasnom strukturom. No što se tiče glasova, izgovaramo samo hrvatske foneme i u tome se pogledu strana vlastita imena izdvajaju slušno u govornome lancu samo možebitnim za nas neobičnim suglasničkim skupinama. Izbor naših fonema uvjetovan je, naravno, izvornim izgovorom, pa mi strani fonem zamjenjujemo onim hrvatskim koji nam se, polazeći od hrvatskoga fonološkog sustava, čini stranom slušno najbližnji.« (Brozović, Kovačec 1992: 143, 144). Autori navode i jedan od nedostataka tog rješenja: pri zamjenjivanju može doći do smanjenja razlikovnosti – kad se jednim našim fonemom zamjenjuje više različitih stranih fonema. Tako dva različita njemačka imena – Mueller i Miller (koja u njemačkom jeziku zvuče različito) u hrvatskoj prilagodbi zvuče jednako: [mìler], jer su se dva njemačka glasa – [y] i [i] svela na naš [i].

U novijim su izdanjima Leksikografskog zavoda već uobičajena (stara) imena iz jezika s nelatiničkim pismima transliterirana u dvije varijante: dan je tradicionalni oblik i iza njega (»znanstvena«) transliteracija te transkripcija izvornog izgovora. (Već naveden primjer za rusko prezime koje se kod nas piše *Jelj-*

cin, transliterirano bi bilo *El'cin*, a izgovor [ˈjel'cin].) Ipak, i bez obrazloženja, takav je postupak izostao kod starogrčkih imena, pa je uz tradicionalan oblik *Ahilej* dana još samo »znanstvena transliteracija« *Akhilleús*, ne i transkripcija izvornog izgovora. Dosad uobičajeni oblici koji su do nas došli preko jezika posrednika zamijenjeni su izvornim oblicima, pa se, primjerice, s natuknice *Dnje-propetrovsk* (ukrajinski toponim profiltriran kroz ruski jezik) upućuje na izvorni ukrajinski *Dnipropetrovsk*.

Pravopis, a vidjet će se kasnije, i ortoepija, pokazuje kako susret dvaju sustava postavlja problem koji nije nikad rješiv do kraja: uvijek odluka za jedno rješenje pretpostavlja gubitak dobrih strana odbačenog rješenja. Primjerice, izvorna grafija imena ima veliku prednost u prepoznatljivosti izvornog oblika imena, a po tome i njegova podrijetla, ali ostavlja neriješen problem susreta dvaju sustava u istoj riječi kad se imenu dodaju gramatički morfemi (padežni nastavci i pridjevski tvorbeni morfemi) hrvatskog jezika, što je već ilustrirano primjerima sklanjanja imena i izvedbe pridjeva iz imena. Motiv odluke kojem se rješenju prikloniti posljedica je odmjeravanja isplativosti: odabire se rješenje s povoljnijim odnosom dobitaka i gubitaka.

Iz pregleda hrvatskih pravopisa može se zaključiti da hrvatski jezik nije imao uvijek jednak odnos prema stranim imenima te da je ortografija bila stalnija od ortoepije. Osim toga, a za one kojima je do toga naročito stalo, jasno postaje da bi se odnos prema stranim imenima u hrvatskom kakav postoji odavno u pisanju i kakav prevladava u novije vrijeme u izgovoru mogao smatrati i razlikovnom crtom hrvatskog prema srpskom jeziku.

U ranijem hrvatskom jeziku prevladavao je asimilacijski odnos prema stranome, i to: 1. strano ime potpuno ignorirano i nadjenuto ime koje nema zvučkovne sličnosti s izvornim imenom (Beč, Požun, Carigrad) i u nekim slučajevima označava neprijateljski odnos domaćina prema drugome (Njemačka) i 2. potpuna prilagodba oblika stranog imena tako što je prozodijski lik imena bio poštovan (izbjegavanje naglašavanja posljednjeg sloga, upotreba uzlaznih naglasaka u sredini riječi te upotreba zanaglasnih dužina). Upotrebljavali su se, dakako, samo glasovi domaćinskog sustava, ali ne ravnajući se prema izvornom liku izvornika, nego prema njegovu pisanom liku. Taj podatak već upućuje na jedno od dva moguća objašnjenja: pisanje je bilo dominantan oblik susretanja različitih jezičnih sustava, nije bilo velikog elektroničkog sela, u kojem bi se usmenom komunikacijom razni jezici dodirivali u svojoj prvobitnoj i osnovnoj supstanciji – govornoj (zvučnoj). Za novije razdoblje je moguće dodati kao objašnjenje i utjecaj prisilnog ujednačavanja hrvatskog jezika sa srpskim preko zajedničke novoštokavske osnove, u kojem je vladalo ortoepsko načelo srpskoga jezika da se strano ime prilagođuje domaćinskom sustavu i glasovno i prozodijski (»Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika«, Zagreb i Novi Sad: Matica hrvatska i Matica srpska, 1960).

S obzirom na razliku između stare i nove ortoepije moguće je razlikovati ugrubo dvije kategorije stranih imena u hrvatskom jeziku: stara i nova. No vidjet će se iz primjera da se između njih, u sivoj zoni, nalaze imena koja nisu jasno opredijeljena i u izgovoru kojih se govornici kolebaju.

U stara imena spadaju takozvana povijesna imena. Asimiliranjem u jezik domaćin u povijesnim stranim imenima izgubio se trag pripadnosti, što, primjerice, osnovnoškolca koji uči povijest može zbuniti. Hrvatski pravopis (1944) daje primjer Kristofor Kolumbo (port. Cristóvão Colombo, tal. Cristoforo Colombo, šp. Cristóbal Colón, njem. Christoph Kolumbus). Preko engleskog to ime dolazi i u obliku Kristofer (Christopher). Imena stranih vladara često su pohrvaćena: Karlo, Ljudevit, Petar, Fridrik, Vilim, ali ih ima i u izvornom obliku (nejasno je po kojem kriteriju). Ujedinitelj franačkih plemena u hrvatskom se pojavljuje kao Klodvig. Ugarski kralj Istvan [ištva:n] iz porodice Arpad preimenovan je kao Stjepan Arpadović. Članovi porodice Habsburg preimenovani su u: Matija, Josip, Franjo i Franjo Josip. Pape se tradicionalno preimenuju u hrvatske varijante: Martin, Grgur, Ivan, Pavao, Stjepan, Nikola. Petnaestak europskih vladara (kraljeva, careva, knezova i vojvoda) od V. stoljeća nadalje, i to: rimski, engleski, francuski, saski, švapski, portugalski, bizantski i ruski, te osam poglavara Katoličke crkve pojavljuje se u našim povijesnim tekstovima te u enciklopedijama i leksikonima pod imenom *Ivan* (vidi primjerice u Goldstein 1996 te u Hrvatski opći leksikon 1996). Kad se radi o vladarima drugih naroda koji su upravljali područjem današnje Hrvatske, onda to može proizvesti dojam da su ti vladari »naši ljudi«. S druge strane, adaptacija papina imena u hrvatski oblik može biti tumačena kao znak prisnosti ili identifikacije. Ona je uobičajena i u drugim jezicima.

Problemi s antičkim (grčkim i latinskim) imenima

U europskoj kulturi s latinskim kao »svjetskim« jezikom postoji tradicija paralelnih imena, na izvornom i na latinskom jeziku (René Descartes / Renatus Cartesius). U Dalmaciji pored hrvatskog i latinskog postoji još i talijansko ime: Franjo Petrić ili Petriš / Franciscus Patricius / Francesco Patrizio.⁹

Posebnu kategoriju starih imena u hrvatskom jeziku čine antička grčka i latinska imena, kod kojih su razlike između izvornog oblika i udomaćenog zapanjujuće velike. Problem komplicira i postojanje dvaju izgovora latinskog, bez jasne vremenske granice: klasični (stariji) i tradicionalni (noviji, od srednjeg vijeka nadalje). Tako bi, zbog vremenske pripadnosti, imena Cicero, Caesar i Scipio trebalo izgovarati [kikero], [käsar] i [skípjo], a ime Cerva trebalo bi izgovarati [cêrva].

U *Leksikonu antičkih autora* (priredio D. Škiljan, 1996) nastavlja se tradicionalan odnos prema imenima (prozodijski lik pohrvaćene varijante u rječniku nije obilježen, pa u transkripciji navodim uobičajen izgovorni oblik): Protagora [protàgora] < Protagoras [protàgoras]; Sokrat [sòkrat] < Sokrates [so'krates]; Aristotel [aristòtel] < Aristoteles [aristo'teles]; Marko Porcije Katon [mârko pòrcije kàton] < Marcus Porcius Cato ['markus 'porkius 'kato]; Marko Tulije

9 Primjeri su također: Veteranus / Vetranović; Hermanus Dalmata / Herman Dalmatinac; Georgius Benignus de Salviatis / Juraj Dragišić/Dobrić; Paulus Scalichius / Paulus Scaligerus de Lyra / Pavle Skalić; Faustus Verantius / Faust Vrančić; Matthias Flacius Illyricus / Matija Vlačić Ilirik; Giovanni de Gondola / Ivan Gundulić.

Ciceron [mârko tûlije cìceron] < Marcus Tullius Cicero [ˈmarkus ˈtulus ˈkike-ro]; Marko Fabije Kvintilijan [mârko fâbije kvintilijân] < Marcus Fabius Quintilianus [ˈmarkus ˈfabius kvintiliˈanus].

Najraniji hrvatski prevodioci sa starogrčkog i latinskog još su se držali izvornih oblika. Maretićevi prijevodi Ilijade i Odiseje u prvom i drugom izdanju se u tom smislu razlikuju. U drugom izdanju prevodilac je definitivno postupio po načelu potpune prilagodbe te nalazimo poštokavljene oblike: Achileus > Ahilej [ahilěj], Odiseus > Odisej [odisěj]. U njegovu prijevodu Vergilove Eneide nalazimo ovako obilježena imena: Enèja, Askànije, Ganìmed, Sarpédon, Kartága i Eólja. S takvim preoblikama sljedeći stih iz prvoga pjevanja Vergilove »Eneide« u prijevodu izgleda smiješno, barem onima koji su svjesni razlike u imenima: »*Ima starodrevna zemlja, Hespèrija zovu je Grci*«.

Kasnije je u pravopisima (Broz 1908) konvencionaliziran postupak prilagodbe po uzoru na latinski (dakle onako kako je latinski jezik preoblikovao grčka imena): kao osnova se ne uzima oblik u nominativu (grčkog ili latinskog imena), nego oblik koji se dobiva oduzimanjem genitivnog nastavka: *Octavianus* (u nominativu) > *Octavianis* (u genitivu) > *Octavian* (genitivna osnova) > *Oktavian* (hrvatski oblik u nominativu). Pri tome se događaju znatne prozodijske promjene: smanjuje se broj slogova, mijenja se mjesto naglaska i uvodi se prozodijski oblik u skladu s naglasnom normom štokavskog narječja (ne može biti silazni naglasak na nepočetnom slogu riječi, ne može biti naglašen posljednji slog). Osim toga, bez ikakvog odnosa po sličnosti prema izvornom liku obilno se rabi zanaglasna dužina, prozodijski formant karakterističan za štokavsko hrvatsko narječje (Ahilej [ahilěj]). Ta je konvencija dovela do komplikacija i proizvela nužne nedosljednosti:

- Udvojeni se konsonanti izbacuju, pa se gubi obavijest o prozodijskom liku riječi: grčko ime *Kassandra*, u latinskom *Cassandra*, ima kratak i naglašen prvi slog (na što u pisanom liku upućuje udvajanje konsonanata *s*, dakle [ˈkasandra], no u našem se izgovoru udomaćio izgovor [kasàndra], ne samo neodgovarajući izvorniku nego i standardnoj hrvatskoj prozodiji;
- U provođenju pravila o izostavljanju grčkih i latinskih završetaka i u zamjeni tih završetaka drugim oblicima pojavljuje se kolebanje i izuzeci kod manje poznatih imena. U Broza (1908) nalazimo preporuke da se *Glaukos/Glaucus* piše (i izgovara) *Glauko* (slično: *Quintus* > *Kvinto* i *Titus* > *Tito*), prema prethodno navedenom (kompliciranom) pravilu da se grčka imena na *-os* i latinska na *-us* i *-um* pretvaraju u hrvatske oblike tako da im se ti završeci izostave, a da se, ako u tom slučaju ostane samo jedan slog imena i ako je jezgra tog sloga diftong [au] doda naš nastavak *-o*. Tako bi onda trebalo riješiti i ime *Plautus* u *Plauto*, no do danas je ipak prevladao oblik *Plaut*.
- Pravilo izostavljanja izvornih završetaka dovelo je do komplikacija u slučajevima kad tako stvorena osnova postane u hrvatskom neizgovorljiva. Kad na kraju ostane konsonantska skupina, umeće se *a*: *Kipros/Cyprus* – *Kipr* > *Kipar/Cipar*, ili se domeće *-o*: *Kadmos/Cadmus* – *Kadm* > *Kadmo*.

Po tom bi pravilu trebalo riješiti imena *Bakhos/Bacchus* i *Lesbos* u *Bakho* odnosno *Lezbo*, no danas se mogu čuti i izvorni oblici *Bakhus* i *Lezbos*.

- Po pravilu da se grčki završeci *-eus*, *-eios*, *-eion* i latinski *-eus*, *-eum* preoblikuju u hrvatskom u *-ej* nastalo je uobičajeno *Odisseus/Odysseus* > *Odisej*, ali je danas češće izvorno *Herkulaneum*, nego *Herkulanej*.
- Grčki i latinski završeci na *-e* i na *-o* u ženskim imenima prilagođuju se hrvatskom obliku ženskog imena pretvaranjem tih završetaka u *-a*. Tako imamo uobičajeno *Euridike/Eyridice* > *Euridika*, ali rjede *Sapfa* i *Klija*, a češće bliže izvornom *Sapfo/Sappfo* > *Sapfo* i *Kleio/Clio* > *Klio*.
- Grčki (i latinski) završetak *-as* pretvara se u hrvatski *-ad(a)* ili *-ant*, pa tako imamo *Pallas/Pallas* > *Palada* i *Gigas/Gigas* > *Gigant*, ali rjede *Atlant*, a češće *Atlas* (prema izvornom obliku *Atlas/Atlas*).
- Grčki (i latinski) završetak *-is* pretvara se u hrvatski *-id(a)* i *-ina*. Tako imamo uobičajeno *Artemis/Artemis* > *Artemida*, a ne i *Paris/Paris* > *Parid*, nego izvorno *Paris*.
- Pravilo je da se u nominativu hrvatskog oblika grčkog (i latinskog) imena pojavljuje osnova (koja se dobiva tako da se izostavi genitivni nastavak izvornika), kao *Kiklops/Cyclops* (gen. *Kiklopos/Cyclopis*) > *Kiklop*. Po tom pravilu trebalo bi *Thales/Thales* (u grč. gen. *Thalū*; u lat. gen. *Thaletis*) pretvoriti u *Talet*, ali se ipak udomaćio oblik kao izvorni *Tales*. Broz (1906) spominje i druge takve izuzetke: *Teognis*, *Nepos*, *Mars* i *Astijanaks*, a »Hrvatski pravopis« iz 1944. još i ove izuzetke: *Delos*, *Samos*, *Minos*, *Ares*, *Helikon*, *Tuskulum*. Pravilo o takvoj prilagodbi imena čudi to više što je mnogo imenica došlo do nas bez izmjene izvornog lika (*datum*, *fetus*, *korpus*).
- Izvorno *s* zamjenjuje se sa *z* zbog asimilacije, ali i kad nema takvog razloga: *Perseus* > *Perzej*
- Babić, Finka i Moguš (1990) navode imena koja ne moraju imati izvorno grčko *k* (kao što je slučaj s imenima *Alkibijad*, *Kerber* i *Kir*), nego se »podvrgavaju pravilu o promjeni glasa *k* u *c*« (str. 56): *Cikladi*, *Ciklop*, *Cipar*, *Cirenaika* i *Bucefal* (kao da se traži razlikovno obilježje prema srpskom jeziku, u kojem se čuva izvorno *k*). »Hrvatski jezični savjetnik« (1999) savjetuje pisanje (i izgovor) *Cipar*, *Cirenaika* i *Cikladi*, ali *Alkibijad*, *Kir* i *kiklop*.
- Motivacija za promjenu izvornog oblika ponekad je nedosljedna, i zato nejasna. Motivacija je jasna kad se imena ženskog roda prilagođavaju tako da dobiju hrvatski morfem *-a*, ali nije jasna kad se imena muškog roda preoblikuju tako da dobiju izgled ženskog imena: *Aineas* > *Eneja*, *Leonidas* > *Leonida*, *Phaeidias* > *Fidija*.

U stara imena spadaju i »ista« imena u različitim jezicima – imena zajednička židovsko–kršćanskoj kulturnoj tradiciji. Za njih je uobičajeno u hrvatskom jeziku, kao i u ostalim europskim jezicima, naći odgovarajuća domaća (potpuno udomaćena) imena, ali ne u svim prilikama. Kod nas i u drugim jezicima uobičajeno je prevođenje papina imena: Giovanni Paolo (talijanski), Ivan Pavao (hrvatski), Jovan Pavle (srpski), John Paul (engleski), Juan Pablo (špa-

njolski)... *Michael* je pisani oblik imena u engleskom, francuskom i češkom, s odgovarajućim izgovorima: u engleskom [ˈmaɪkl], francuskom [miˈʃɛl] i češkom [ˈmihael]. I ime *Aleksandar/Aleksander/Alexander* ima razne pismovne i izgovorne varijante. Takva bi imena trebala rješavati tako da se u prilagodbi prepoznaje podrijetlo. Ime ruskog predsjednika *Vladimir Putin* [vladˈimʲir] izgovara se u nas domaćim oblikom: [vlādimir] ili [vlādimir], a ne bliže ruskom izvorniku [vladimʲir]. *Susanna Agnelli* [suˈsana] kod nas se izgovara [sùzana] umjesto [susāna].

Staro, a s novijom ortoepijom hrvatskog jezika neusklađeno ime ne bi trebalo smatrati svetinjom, ni pod izgovorom da standard, i kad je nesustavan, treba ostaviti na miru da se ne bi narušila (samo) jedna od temeljnih funkcija standarda – konzervacija jezičnog stanja kroz što duži vremenski period, i da bi se tako osigurala što veća (duža) vremenska protežnost.

Neki primjeri pokazuju da se staro ime može zamijeniti izgovorom bližim izvorniku. Promjena starog pisanja izgovora imena kineskoga grada *Peking* u *Beijing* još nije dovršena, ali promjena izgovora imena Pinochet [pinˈdʃe] u [pinocèt] jest. Elektronički su mediji toliko moćni da promjena u standardu ne traje dugo te, ako je motivirana obrazloženjem prednosti novog rješenja, potpuno je izvjesna. Jedan važan razlog ujednačenja starih imena s novom ortoepijom, a navode ga i dosadašnji pravopisi kad upućuju na pisanje izvornog oblika u međunarodnoj (poštanskoj) komunikaciji, jest da se izbjegne dvostrukost imena i nesporazumi u, danas sigurno učestalijoj nego prije, međunarodnoj komunikaciji. Na to obvezuju i međunarodni propisi, ili barem preporuke, kao što su rezolucije Konferencije Ujedinjenih naroda o standardizaciji zemljopisnih imena (o tome vidi u Gostl 1984).

RJEŠENJA: KRAJNOSTI I KOMPROMIS

Izuzmemo li prilagodbu prevodenjem ili zamjenom, dvije su suprotne ili krajnje mogućnosti rješavanja susreta dvaju sustava: 1. izvođenje imena na način kako se izvodi u jeziku kojem pripada i 2. potpuno adaptiranje stranog imena domaćinskom sustavu. Prvo načelo zastupaju Anić i Silić u svome Pravopisu (1987; 2001). Po drugom su se načelu usvajala (asimilirala) strana imena u ranijim razdobljima hrvatskog jezika. Tako je Maretićev prijevod Ilijade i Odiseje uveo potpunu prilagodbu grčkih imena u hrvatski sustav, i glasovno i prozodijski. A takvu je praksu normirao Brozov Pravopis.

Prvo rješenje, čini se, rješava problem sustavnosti i dosljednosti, a time i etičnosti: svako bi gostujuće ime u domaćinskom sustavu zadržalo sve znakove svoje drugosti/autentičnosti, ne bi bilo asimilacije. Ali to je tako samo na prvi pogled, jer praktično je neizvedivo da se imena svih stranih jezika izgovaraju autentično. Budući da je samo mali broj jezika stvarno poznat, i to malom broju govornika domaćinskog jezika, pravilo ne bi moglo biti poštovano za većinu jezika. Načelo dosljednosti ne bi se moglo zadovoljiti, a time ni načelo etičnosti: samo bi mali broj ljudi mogao izgovarati imena malog broja svjetskih jezika na način ili približno izvornom izgovoru. Tako bi se samo podupro jezični imperi-

jalizam. Osim toga, tim bi se pravilom ukinula jezična/kodna homogenost govora, jer svaki put kad bi govornik trebao izgovoriti strano ime to bi ujedno bio i prekid govora na dotadašnjem kodu i kratak, ali izrazit otklon, odlaskom u drugi kod/jezik. To bi značilo u kratkom vremenu dva prijelaza iz koda u kod, što bi imalo znatne posljedice u dva govornička zahtjeva glede jezičnog izraza: u zahtjevu jezične pravilnosti (*puritas*) i estetiziranosti (*ornatus*). Prekršio bi se zahtjev pravilnosti u smislu nemiješanja drugih kodova (izbjegavanje barbarizama), a s druge strane, dobili bismo izrazito stilistički obilježena ili figurativna mjesta u govoru kod obje promjene koda, iz A u B i iz B u A.

Drugo, suprotno rješenje bilo bi da se u hrvatskom jeziku kod izgovora stranih imena ne pojavljuju znakovi drugog jezika ni u glasovima ni u prozodiji. (Fonotaktički znakovi drugosti su neizbježni.) Ni ovo rješenje ne osigurava dosljednost, a time ni pravedno postupanje prema raznim jezicima: prilagodba sustavu hrvatskog jezika morala bi se vršiti dosljedno po jednom načelu. Ako bi to načelo bilo (a trebalo bi biti) da se za izgovor stranog imena upotrijebe najbliži oblici u domaćinskom sustavu, onda to ne bi govornike oslobodilo od poznavanja izvornog izgovornog oblika i još dodatno bi tražilo pomno uspoređivanje dvaju sustava i pronalaženje najbližijih oblika. Sigurno bi se i dalje događalo da se miješaju pisanje i izgovor, pa bi se izvedba temeljila na čitanju slova stranog imena, ali po pravilima čitanja domaćinskog jezika, a ne gostujućeg. Ni to, drugo krajnje rješenje ne bi se moglo provesti dosljedno.

Između tih krajnjih (čistih) rješenja nalaze se prijelazna, miješana ili kompromisna rješenja. Nemajući jasno ortoepsko načelo, govornici hrvatskog jezika ponašaju se kaotično, u raznim prilikama miješaju razna načela, stvarajući nesustavan međujezik. No i ortoepska pravila koja bi trebala usustaviti jezično ponašanje govornika hrvatskog jezika kad izgovaraju strana imena čini se da bi trebala biti kompromis dvaju protivnih rješenja. Naizgled paradoksalan, taj bi kompromis uveo neku stalnost u rješenju i tako donekle usustavio međujezike domaćinskog i u njemu gostujućih jezika, tako da bi bilo moguće ravnopravno se odnositi prema svim drugim jezicima.

Kompromisno rješenje predlaže Škarić (1988, str. 253, 254) u kratkom odlomku u kojem problem izgovora stranih imena navodi kao posljednji od dva deset ortoepskih problema: »Ne bi li se moglo prihvatiti pravilo da riječi koje osjećamo stranima izgovaramo uvijek samo s našim glasovima koji su najbliži izvornim, a da mjesto akcenta i duljinu vokala čuvamo izvornu (dakle: *Žiskâr Destèn*, a ne *ŽiskâR Destê*).« Opširniji opis takvog rješenja već je citiran ranije iz Brozović i Kovačec (1992). Zašto je ovo rješenje kompromisno? Zato što se dvije jezične razine, razina segmenata (glasova/fonema) i suprasegmenata (prozodije), ne rješavaju po istom načelu, nego se glasovna razina rješava po jednom krajnjem načelu (prilagodba), a prozodija djelomično po njemu suprotnom načelu (poštivanje znakova drugosti, ali ne potpuno). Ovo je rješenje dakle u sebi nedosljedno, ali se čini da ga baš to obilježje čini provedivim.

Nesustavnost (i nedosljednost) bit će nužna dok se budu miješala stara i nova rješenja. Imena država uglavnom pripadaju starim rješenjima: Italija (Italia), Kanada (Canada), Čile (Chile), Irak (Iraq), Urugvaj (Uruguay), Vijetnam (Vietnam). Jedno od opravdanja da se ne mijenja jest da bi se u izvođenju etnika

moralo odustati od izvornog oblika: Čileanci (*Chileanci), Kanadani (*Canada-ni).

Jedino usustavljeno prilagodavanje može osigurati ravnopravan odnos prema drugima. Kompromisno rješenje, za glasove po jednom načelu (potpuna prilagodba), a za prozodiju po drugom (izvorni oblik), jedino može osigurati tu pravednost u dva smisla:

1. strano ime zadržat će oznake svoje drugosti u onoj jezičnoj razini u kojoj je to svim jezicima jedino izvedivo – u prozodiji, a neće na razini glasova, jer to svim jezicima predstavlja nesavladivu teškoću.

2. strana imena iz svih jezika bit će tretirana jednako, to jest, jezici se neće dijeliti na privilegirane (takozvani »svjetski« jezici, no uglavnom je to engleski), u kojima će se pokušavati čuvati izvorni izgovorni lik, i druge (velika većina jezika svijeta), kod kojih će se pribjegavati čitanju slova prema pravilima domaćeg jezika i s pretpostavljenom (analogijskom) matricom strane prozodije ili s potpunom asimilacijom domaćoj prozodiji, a često će izvedba biti pod utjecajem posredničkog (jednog od svjetskih) jezika, jezika neke od većih novinarskih agencija, koje posreduju vijesti za cijeli svijet.

Imena iz susjednih država (bivših republika prethodne Jugoslavije) u kojima se govore štokavski jezici trebala bi također podlijegati tome pravilu; u bošnjačkim imenima *Abdić* [àbdīć] umjesto [àbdić] i *Silajdžić* [silàjžīć] umjesto [silàjžić]; u crnogorskim imenima *Đukanović* [žùkanović] umjesto [žukánović] i *Bulatović* [bùlatović] umjesto [bulátović].

Domaće kao strano: imena iz narječja

Nije rijetko da i domaća imena, ako ih primamo pisanim medijem i nismo čuli kako ih izgovaraju oni kojima pripadaju, predstavljaju problem sličan stranim imenima. Tako se u medijima mogu čuti razne izvedbe sljedećih imena: *Pašalić* [pàšalić] (hrvatska štokavska varijanta) i [pašàlić] (bosanska štokavska varijanta), *Miljavac*: [mìlavac] i [miłávac], *Pugelnik* u čak četiri verzije: [pùgelnik], [pugèlnik], [pùgelnik] i [pùgèlnik], *Šarinić*: [šarīnić] (čakavski prozodijski oblik) i [šàrinić] (poštokavljani oblik). Razne izvedbe imaju i sljedeći toponimi: Pazin [pàzin] i [pàzin], *Zaprešić* [zàprešić] i [zàprešić], *Koprivnica* [kopřìvnica] i [kòpřìvnica], Mošćenica [mošćenīca] i [mošcènica], Trsat [tršàt] i [třsat], Jarun [jarùn] i [jārùn]. (Dvojben izgovorni lik imaju i sljedeći hrvatski toponimi: Vukovar, Varaždin, Međimurje i Velebit.) I hrvatski rječnici i jezični priručnici daju iznenadujuće različite preporuke za izgovor: Tùškanac (A), Tuškánac (HER), Tùškanac i Tuškánac (HJS).

Dakle, isto ortoepsko načelo može se primijeniti i unutar jednog jezika kad je on dijasistem, to jest kad ima više jezika, od kojih je samo jedan uzet kao temelj za standardni (u hrvatskom čakavski i kajkavski ostali u statusu narječja, štokavski je standardiziranjem dobio status jezika).

Jedno ime u raznim hrvatskim jezicima (standardnom i narječjima) ima različite oblike, pa se nositelji tih imena osjećaju nelagodno kad im se preobličuje

ono što doživljavaju kao dio svoje osobe. Evo samo nekoliko takvih primjera: *Marinko* može biti [màrinko] i [marínko], *Diana* može biti [diàna] i [diana], *Anita* je [anìta], [ànita] i [ànīta], *Vinko* je [vínko] i [vínko], *Bruno* je [brúno] i [brúno], *Željka* je [žêĽka] i [žéĽka]. Na spomenute bi se slučajeve primjenjivala pravila koja vrijede i za izgovor stranih imena, jer standardni jezik s jedne strane, te njegovi regionalni nestandardni jezici («narječja», »dijalekti») s druge, mogu se tumačiti i kao različiti jezici jednog jezika–dijasistema.

Dijalektalni toponimi čuvaju obavijest o prošlosti, djeluju kao jezično blago, ali samo dok se ne smjeste u muzej, a za javnu upotrebu »poprave« ili zamijene »standardnim oblikom« (*Sleme* > *Sljeme*, *Reka* > *Rijeka*). Izvorne oblike (kao toponime *Crikvenica*, *Selca*, *Drivenik*, *Križišće*, *Kostanjevica*, *Kuželj* ili kao antroponime *Joža*, *Jože*, *Joško*, *Joso*, *Jozo*, *Joza*, *Jozeta*) treba sačuvati unutar jezika–dijasistema (Barac–Grum 1991: 23). Naš onomastičar Petar Šimunović (u jednom nastupu na HTV–u) daje i primjer imena slavnog hrvatskog književnika: izvorno [kr'leža] i standardizirano [křleža] te kaže: »Pravna je norma jača od jezične – nitko nema pravo 'ispravljati' izvorni oblik vlastitog imena.«

Dva su odnosa prema lokalnim hrvatskim etnicima i kteticima. Pavešić (1971: 20) smatra da prednost imaju oblici koje upotrebljavaju oni čija su imena, a tek ako se izvorni oblik ne zna, opravdan je i oblik načinjen prema pravilima standardnog jezika. I Skok (prema Sekereš 1971) zastupao je takav stav: »Treba oslušivati narodni izgovor da bi se stvorio ispravan ktetikum kao i ispravan etnikum, jer se ne da postaviti apsolutno pravilo za njihovu tvorbu« (istaknuo I. I.). Sekereš (1975), međutim smatra da lokalne oblike koji otklanjaju od standardnih pravila ipak treba prilagodavati standardu te, primjerice, ispravlja ime stanovnika slavonskog sela Šaptinovci – Šaptenovčan u Šaptinovčanin. Vukušić (1995: 100–102) prvo kaže da je »povoljno da vlastita imena, posebno osobna imena i prezimena sačuvaju i u književnom jeziku svoj izvorni glasovni i naglasni lik kad god je to moguće«, a zatim kaže da je to moguće samo ako ne otklanjaju od štokavskog naglasnog sustava, pa predlaže i sljedeće prilagodbe: Šarinić [šarìnit'] > [šàrinić]; Višković [viškòvić] > [višković]; Pazin [pàzin] > [pàzin], a istarske gradove Poreč, Labin i Buzet da bi trebalo smjestiti u prozodijski model u kojem je riječ *jelen* [jèlen]. No, naročito iznenađuje s prijedlogom da se mjesto na Velebitu *Zavižan* izgovara kako ga izgovaraju na HTV–u [zàvižān], a ne kako ga izgovaraju mještani [zavižān].

Kompromisno rješenje traži nove kompromise

Sva imena nisu jednako u jeziku: imena stanovnika mjesta, regija, država, pripadnika naroda (ktetici), jače su gramatikalizirana (više su u jeziku) od drugih imena, pa će i stupanj prilagodbe u takvim imenima biti veći: Dardanac [dardánac] (kao Dalmatinac), Švedanin [švéžanin] (kao Puljanin). No posljednji primjer upućuje na dalje usložnjavanje: trebat će poštivati i regionalne (lokalne) posebnosti, pa će trebati odvagnuti – hoće li se hrvatska regionalna imena standardizirati u svom izvornom obliku ili će imati dva oblika – izvorno ime (Puležan, Dubrovkinja) i ime kojim ih zovu drugi, a koje se uklapa u štokavsku osnovu standarda (Puljanin, Dubrovčanka)?

Hoće li se popuštati tradiciji – sasvim ili donekle; ako donekle, koja bi bila mjerila izbora? Vjerojatno će se zadržati imena sa starim ortoepskim rješenjima: [pàrìz], a ne [parì].

Mjestimično će se popustiti utjecaju pisma; Wagner neće biti [vàgna], nego će ostati [vågner]. Najviše zbog razlika u pismovnom predstavljanju, ali i zbog razlike u napetosti izgovora, interdentalni frikativ [θ] i dalje će se prevoditi različito – dentalnim okluzivom [t], primjerice u imenima iz engleskog jezika: *Meredith*, *Wordsworth*, *Thatcher*, ali i frikativom [s]. kao u imenu *Barcelona*, iako bi mu zvučno najbliži bio frikativ [f]. Slično je i sa švedskim konsonantom [ç], primjerice na kraju imena Göteborg. Po mjestu tvorbe mogao bi se smatrati bezvučnim parom glasa [j], no pripada frikativima. Treba li ga zamijeniti s našim [x] ili [š]? Španjolski bilabijalni približnik, primjerice u *Córdoba* [kòrdoβa] vjerojatno će u hrvatskom ostati predstavljen glasom [b], jer je u pismu zabilježen slovom [b] ([kòrdoba]) iako mu je zvučno bliži naš [v] ([kòrdova]).

Treba li jezicima kojima je glasovni sustav veoma različit i teško prilagodljiv hrvatskomu, a koji su uz to svjetski i poznatiji od drugih, dati poseban status (kad ga i tako već imaju)? Kako će se postupiti s imenima iz engleskog kao što su Byrd, Byrne, Hawthorne Kurt, Blear i sličnima, kod kojih potpuna glasovna prilagodba daje komičan rezultat (a prilagodavanje ih privilegira)?

Stanovita (opravdana?) količina nedosljednosti vjerojatno će se morati prihvatiti i zbog razlika među funkcionalnim stilovima. U specijalističkim emisijama, primjerice glazbenim, likovnim i znanstvenim, moglo bi se, kao i dosad, postupati po načelu nulte prilagodbe (importacije, imitacije).

Trebat će riješiti dilemu koliki dio dijasistema uključiti u razmjenski (prijevodni) repertoar: da li uključiti i izvanstandardni (dijalektalni) repertoar glasova i prozodije? Primjerice, njemački grad Berlin, koji se po pravilima stare ortoepije izgovara [bèrlīn], jedna je spikerica (jer govori zagrebačkom prozodijom) izgovorila po načelu koje ovdje zagovaramo: [berlīn]. Nestandardni, a hrvatski, prozodijski oblici mogli bi se primijeniti u češkim i slovačkim imenima. Zana Glasna dužina, koja sve više izlazi iz standarda, ali je i dalje prisutna u štokavskom dijalektu (inače osnovi standarda), mogla bi se iskoristiti za izgovor imena iz poljskog, češkog, slovačkog i mađarskog.

Zagrebački poludugi naglasak, niti dug kao štokavski dugosilazni, niti kratak kao štokavski kratkosilazni (primjerice kako Zagrepčani izgovaraju ime svoga grada), sličan je naglasku mnogih europskih jezika kad je naglašen slog dug. Takav je naglasak u engleskim i njemačkim imenima izrazito neprikladno prilagođavati prevodeći ga našim standardnim dugosilaznim ili dugouzlaznim naglaskom.

I poštivanje diftonga u stranim imenima smanjilo bi velike razlike između prilagodbe i izvornog oblika, jer se zbog pretvaranja diftonga u zasebne vokale povećava broj slogova riječi. Tako je u talijanskim imenima (Claudio, Einaudi), u francuskim (Poirot), španjolskim (Juan) te u egipatskom toponimu koji znamo u liku Asuan [àsuan], a koji izvorno zvuči [as'wa:n].

Mogli bi se uključiti i glasovi koji u hrvatskom jeziku nisu fonemi, ali signaliziraju fonem u poziciji u kojoj se fonem ne može realizirati u svom tipičnom

obliku. Primjerice zvučni par glasa [c], koji je rezultat njegove asimilacije po zvučnosti i predstavlja njegov alofon [dz], odnosno, u našim transkripcijama, [ʒ] mogao bi biti upotrijebljen u talijanskim i ruskim imenima (Vladimir [vla'd'imir] > [vlaʒ'imir]).

Trebalo bi također preciznije prilagodavati imena s dva naglaska (primarnim i sekundarnim), kao što ih imaju imena u švedskom te pomnije istražiti mogućnosti prilagodbe imena iz jezika s bitno različitim prozodijskim sustavima, kao što su japanski i kineski. *Šangaj* izgovaramo [šàngaj], a izvornom izgovoru [s'an k^haj] bliži bi bio oblik [šánkaj].

Čak i da se ortoepska pravila za izgovor stranih imena ustanove onako kako smo gore predložili, dilema ostaje kako postupati prema imenima koja su u hrvatskom jeziku potpuno udomaćena («stara imena»). I u toj kategoriji imamo potkategorije. Zanimljivu kategoriju čine imena koja nemaju nikakve opažljive veze s izvornim imenima: Nijemac, Njemačka, Beč i sl. Za odustajanje od prvoga, u kojemu se jasno prepoznaje poricateljski odnos prema drugima/različitima (kao kod Starih Grka, kojima su negrički narodi bili **barbari**), imamo barem dva motiva. Osim motiva pravednosti (jednakosti u primjeni pravila da sve narode zovemo onako kako oni sami sebe zovu) imamo i jak motiv uljudbe. Veći je broj imena, uglavnom toponima, koja su usvojena u ranijim razdobljima jezika, kad je, očito je po tim imenima, vladalo pravilo potpune prilagodbe stranog imena domaćinskom sustavu, pa su ta imena dobila štokavsku prozodiju, a motiv za glasovnu preinaku najčešće je bio (tada dostupniji) pisani, a ne izgovorni oblik izvornika.

I konačno, našem jeziku ne možemo optimalno prilagoditi imena kojima ne znamo izvorni oblik, to jest, koja su se sačuvala samo u pisanom obliku i koja su do nas vjerojatno došla profiltrirana kroz jezike posrednike. Tako nije samo s imenima iz nama prostorno dalekih jezika, nego to naročito vrijedi za imena iz jezika kojima više nitko ne govori. Primjerice, kako možemo znati koji bi bio najbolji prilagođeni prozodijski oblik (ali i izgovor glasova) imena Egipćanke Izide: [izida]? [izida]? [izída]? [izidà]? – ili kako drugačije? Ovdje, kao i drugim takvim slučajevima, barem možemo suziti izbor mogućih rješenja tako da iz konkurencije isključimo za novoštokavski (i standardni hrvatski) karakteristične uzlazne naglaske.

Čini se da je sustav osuđen na nesustavnost – s jedne strane na supostojanje starih i novih rješenja, a s druge strane na nedosljedno rješavanje novih imena, jer se ni kompromisno ortoepsko pravilo ne da primijeniti bez odstupanja od pravila (i novih kompromisa).

Da bi ozbiljno trebalo razmišljati o usustavljenom mijenjanju izgovora takozvanih starih imena (koja su izgovorno riješena po pravilima stare ortoepije), mogu potvrditi promjene koje su se već dogodile. Od ranijih su to napuštanje starijih oblika imena europskih gradova – Bruselj, Požun i Milan, a od novijih je to nedavno uspješno provedena promjena izgovora imena čileanskog diktatora Pinocheta.

ZAKLJUČAK

Ponašanje govornika u izgovoru stranih imena (a vjerojatno i u jeziku uopće) slično je nelinearnim procesima kako ih tumači teorija kaosa. Kao i teoretičara kaosa, fonetičara–ortoepičara u istraživanje pojave prvo uvuče frustrirajuća nedosljednošću, gotovo kaotičnošću (dojmom da se govornici ponašaju bez ikakva reda), da bi zatim našao zadovoljstvo u pronalaženju pravila na temelju kojih nastaje nepregledno mnoštvo raznolikih oblika. No, budući da je ortoepičar, on mora i ponuditi rješenje kako da standard počne funkcionirati s obilježjima koja ga čine standardom, kao sloj jezika za javnu upotrebu koji će biti dostupan svima i naučljiv, to jest koji će govornicima omogućiti da postignu jedan od temeljnih govorničkih zahtjeva – jezičnu pravilnost (*puritas*), da izbjegn timer nesigurnost i da se ne dovedu u situaciju da budu procijenjeni kao neznačice vlastita jezika.

Zato treba razmisliti o tome kako u kaos izgovora stranih imena uvesti toliko reda da bi se u njemu moglo snalaziti. Od prosječnog javnog govornika ne može se očekivati da poznaje fonetski sustav svih jezika svijeta (jer u našoj eri globalne ruralizacije elektroničkim medijima imena iz svih jezika imaju šansu da se pojave u masovnim medijima) kako bi došao do (vjerojatnog!) izgovornog oblika imena za koje nije čuo kako ga izgovara njegov nositelj. I dalje, čak i da poznaje osnove fonetskih sustava stranih jezika, to još uvijek ne garantira da će pogoditi pravi izgovorni oblik imena (vidjeli smo da se to događa i u vlastitu jeziku), jer imena su zasebna kategorija u svakome jeziku, na rubu sustava, i zato manje predvidljiva oblika. Ipak, sve te otegotne okolnosti govornika, na žalost, ne oslobađaju zahtjeva jezične pravilnosti i truda u postizanju te govorničke vrline. Štoviše, postizanje cilja u tom, težem zadatku može ga zauzvrat pouzdanije predstaviti kao kultivirana govornika. (Dakako, kultiviranost govornog komuniciranja morala bi biti raširenija pojava da bi takva govornika kao kultivirana i uzorna moglo prepoznati više ljudi, a ne samo nekolicina jezičnih stručnjaka i znalaca nekog stranog jezika.) Što bi se, dakle, moglo poduzeti?

Cilj potrage za rješenjem bio bi zadovoljiti i etički vid problema i osigurati sustavn timer u jeziku. Razmatranje u odjeljku o etičkom vidu problema pokazalo je povezanost ovih dvaju zahtjeva: pravilo potpunog očuvanja izvornog lika samo prividno rješava etičku stranu problema, jer je takvo pravilo neprovedivo, timer jest, praktički je nemoguće očekivati, pa ni od profesionalnih medijskih govornika, jednako poznavanje glasovnog i prozodijskog sustava sviju svjetskih jezika. Ili, u današn timer brzini proizvodnje programa (posebno informativnih emisija, u kojima se svakodnevno pojavljuju nova strana imena) nemoguće je osigurati vrijeme potrebno izvodaču teksta da uvježba točan izgovor imena iz manje poznatih jezika, kako bi zadovoljio načelo ravnopravnosti. Dakle, potrebno je pronaći pravila koja će zadovoljiti 1. načelo ravnopravnosti tretiranja raznih jezika, 2. načelo izvedivosti, da bi se osigurala tečnost izgovora, a izbjegla oklijevanja, ispravljanja učinjenih greški i usporavanje govora na mjestima na kojima se u tekstu pojavljuju strana imena i, konačno 3. načelo djelomične adaptacije, da se smanji figurativnost stranog imena u kontekstu domaćinskog

jezika, odnosno, izbjegne diskontinuitet zbog kratkotrajne promjene koda dok se izgovara strano ime, čuvajući ipak neke elemente njegove stranosti.

Paradoksalno jest: kompromisno (u sebi već neuredno) rješenje moglo bi uvesti nešto više reda.

Što se sve može učiniti da se takvo rješenje uspostavi kao pravilo koje će se poštivati? Ima više mogućnosti, koje se ne isključuju. Jedna je mogućnost za širu upotrebu – da jezični stručnjaci konstruiraju međujezike hrvatskog i posebno svakog stranog jezika, nešto slično što su u svome pravopisnom priručniku pokušali Anić i Silić (1987). No takvi međujezični konstrukti moraju biti jasniji u svojoj namjeni, iscrpniji i točniji nego što je taj prvi pokušaj.

Iako skupa, druga je mogućnost da se u tiskanim medijima uz svako prvo javljanje stranog imena, svugdje gdje autor ili urednik može pretpostaviti da će čitatelju ime biti nepoznato i zato, s obzirom na izvornu grafiju, neizvedivo, iza izvornog imena ili u bilješci, ili u izgovornom rječniku na kraju teksta dade i fonetska transkripcija, to jest uputa za izgovaranje.

Lagodnija je mogućnost, ali dostupna samo malom broju profesionalnih govornika na masovnim elektroničkim medijima, poslužiti se konzultantima za odnose hrvatskog jezika s nekim stranim jezikom. U službi kakva sada postoji primjerice na HRT-u («Služba za jezik i govor») fonetičari djeluju kao stručni posrednici između dvaju jezika. Spikeri, najavljiivači, voditelji i novinari ne bi smjeli izaći u javnost s tekstem dok u spomenutoj službi nisu provjerili kako će izgovoriti strana imena prisutna u tekstu. Tako bi publika tih (po utjecaju najmoćnijih, pa zato i najodgovornijih) medija dobivala dobre uzore za izgovaranje imena koja se vežu za aktualne događaje u svijetu politike, kulture i sporta, dakle, koja jesu i mogu biti i idućih dana predmet vijesti i javnih rasprava. Također, tako bi se najefikasnije moglo utjecati (u pravcu u kojem se dogovore stručnjaci za standardizaciju) na promjenu navika u izgovoru starih imena koja ne zadovoljavaju standard i narušavaju (poželjnu) sustavnost.

Neke od ovdje prikazanih nedosljednosti u izgovoru stranih imena pokazuju govornikov nemar prema zahtjevu jezične pravilnosti, pa time i prema vrlinama stila, druge pokazuju neizgrađenost standarda, a treće mogu imati i etičke implikacije. To je još jedna potvrda da je teško odvojiti pojedine norme standarda, a u nekim slučajevima i štetno, jer se etički problem marginalizira smještanjem u ortoepsku normu, za koju neupućeni (a to je većina) smatraju da se bavi normiranjem sitnica.

Naizgled beznačajan, problem uključivanja imena iz jednog jezika u drugi pokreće i problem određivanja granica jezika, ovdje – standardnog jezika unutar općeg jezika. Naime, prema užoj definiciji, standardni bi jezik ostavio strana imena izvan svojih granica, da mu ne bi narušila uspostavljena pravila. No, ako bi u standard, ukupnost jezičnih normi, bilo uključeno i ortoepsko pravilo o prilagodbi (ali djelomičnoj!) elementa iz stranog jezika (uvjetno u kategoriju »strano« uključujući i hrvatska neštokavska narječja), standard bi si otvorio područje sive zone u kojoj bi on i vrijedio i ne bi vrijedio. Jer, vladalo bi se po jednom od njegovih pravila, koje dopušta znakove stranosti, ali pod određenim uvjetima i po određenim pravilima. Mora se priznati da to ortoepsko pravilo stvara petlju koja rezultira paradoksom, tipičnim za sva prijelazna stanja, od-

nosno za sve slučajeve nestabilnosti zbog osciliranja oko nejasne granice. Zato će to pravilo i problemi koji budu uvijek nanovo nastajali i dalje izazivati rasprave, što je rekurzivnost tipična za takozvane kaotične (složene, nestabilne, nedeterminirane, nelinearne) sustave. No je li drugačije moguće? Nije li jezik (govor, čovjek) samo izraz (simptom, indeks) velikog nelinearnog sustava koji je, baš zato što je takav – kaotičan, i životan?

Literatura

- Alerić, D. (1975) »U kojem obliku prihvatiti izvorna državna imena Zaire i Sierra Leone?« *Jezik*, XXII, 4, 117–121.
- Anić, V. (2003) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, V. i Silić, J. (1987) *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada »Liber« i Školska knjiga.
- Atlas svijeta 2000*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2000.
- Babić, S., Finka, B. i Mogaš, M. (1971/1990) *Hrvatski pravopis*. (Pretisak) Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, E. et al. (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; Pergamena; Školske novine.
- Barac-Grum, V. (1991) »Odnos između onomastičkih kategorija u regiji«, *Rasprave ZHJ*, sv. 17, str. 21–26.
- Boranić, D. (1922) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Naklada društva hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Broz, I. (1906) *Hrvatski pravopis* (priredio D. Boranić). Zagreb.
- Brozović, D., Kovačec, A. (1992) »Transkripcija stranih osobnih i zemljopisnih vlastitih imena u izdanjima Leksikografskog zavoda«, Zagreb: *Radovi Leksikografskog zavoda*, knj. 2, str. 143–154.
- Cipra, F., Guberina, P., Krstić, K. (1941/1998) *Hrvatski pravopis*. Zagreb: ArTresor.
- Crystal, D. (1989) *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.
- Deželjin, V. (1994) »Izgovor talijanskih riječi u elektroničkim glasilima«, *Govor*, XI (1994), 1, 89–95.
- Deželjin, V. (1999) »Nekoliko napomena o izgovoru stranih riječi s posebnim osvrtom na frikative i afrikate«, *Govor*, XVI (1999), 2, 165–171.
- Filipović, R. (1986) *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU; Školska knjiga.
- Frančić, A., Mihaljević, M. (1999) »Pomodna osobna imena«, *Jezik*, 46, 5, 172–178.
- Gimson, A. C. (1962) »The Transmission of English«, U: Quirk, R. *The Use of English*. London: Longman, 287–344.
- Gluhak, A. (1993) »O nekim imenima zemalja«, *Jezik*, 40, str. 115–126.
- Goldstein, I. (ur.) (1996) *Kronologija*. Novi Liber.
- Gostl, I. (1984) »Egzonimi; Prilog teoretskom pristupu«, *Jezik*, 32, 78–88
- Horga, D. (1971) »Sistem grešaka Francuza koji uče ruski«, *Govor* II (1971), 3.
- Hrvatska enciklopedija* (1999) Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (ur. Anić, V.). Zagreb: Novi Liber, 2002.
- Hrvatski opći leksikon* (1996) Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.
- Hrvatski pravopis* (obradio Ured za hrvatski jezik). Zagreb: Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, 1944.
- Hudeček, L. (1987) »Transliteracija i transkripcija«, *Rasprave Zavoda za jezik*, sv. 13, 19–30.

- Jelaska, Z. (2004) *Fonološki opisi hrvatskoga jezika; Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jezični savjetnik s gramatikom* (ur. Slavko Pavešić). Zagreb: Matica hrvatska, 1971.
- Jonke, Lj. (1965) *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Koharović, N (1997) »Hebrej, Izraelac, Izraeličanin, Židov«, U: *Govorimo hrvatski*. Zagreb: Hrvatski radio, Naprijed.
- Leksikon antičkih autora* (priređio D. Škiljan). Zagreb: Latina et Graeca; Matica hrvatska, 1996.
- Maalouf, A. (2002) *U ime identiteta; Nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Prometej.
- Mamić, M. (1997) »Imena gradova 'latiničkih' naroda«, U: *Govorimo hrvatski*. Zagreb: Hrvatski radio; Naprijed.
- Mildner, V. (1990) »Percepcija filtriranog stranog i materinskog govora«, *Govor VII* (1990), 1.
- O'Donnell, Hausman, Benoit (1992) *Announcing; Broadcast Communicating Today*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Orlandi, D. (1967) »Verbotonalna metoda i izgovor talijanskog jezika«, *Govor*, 1 (1967), 2.
- Pintarić, N. (2002) *Pragmema u komunikaciji*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Potrč, M. (1987) »Ime i kontekst«, U: Mišćević, N. i Potrč, M. (ur.), *Kontekst i značenje*. Rijeka: ICR, str. 135–149.
- Požgaj Hadži, V. (2002) *Hrvaščina in slovenščina v stiku / Hrvatski i slovenski u kontaktu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, Novi Sad: Matica srpska, 1960.
- Quirk, R (1962) *The Use of English*. London: Longman.
- Rječnik hrvatskog jezika* (ur. Šonje, J.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga, 2000.
- Salopek, D. (1986) *Transkripcija i adaptacija grčkih imena*. Zagreb: Latina et graeca.
- Salopek, D. (1992) »O problemima transliteracije s grčkoga na hrvatski jezik«, *Latina et graeca*, XX, br. 39–40, str. 51–61.
- Sekereš, S. (1975) »O nekim slavonskim etnicima i kteticima«, *Jezik XXII*, 5, 156–160.
- Silić, J. (1997) »(Hrvatski) jezik kao sustav i kao standard«, *Prvi hrvatski slavistički kongres, zbornik radova*, Zagreb, HFD, 131–139.
- Silić, J. (1997) »Razgovorni stil hrvatskoga standardnoga jezika«, *Kolo*, 4, 483–495.
- Šimunović, P (1995) *Hrvatska prezimena; podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*. Zagreb: Golden marketing.
- Škarić I., Varošaneć-Škarić, G. (2003) »Stupanj tolerancije hrvatskih govornika na 'pogrešne' naglaske«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola – hrvatski seminar za strane slaviste, 291–301.
- Škarić, I. (1994) »Hrvatski jezik danas«, *Jezik*, XLI, 4, 97–102.
- Škarić, I. (1999) »Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju«, *Govor XVI*, 2, 117–137.
- Škarić, I. (2001) »Razlikovna prozodija«, *Jezik* 48, 1, 11–19.
- Škarić, I. et al. (1997) »O naglašavanju posudenica – još jednom, nakon Vukušića«, *Jezik* 44.
- Škarić, I., Lazić, N. (2002) »Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima«, *Govor*, 19, br. 1, 5–34.
- Škarić, I. (2002) »Naglasci iz suprotstavljenih pravila«, *Govor XIX*, 2, 115–135.
- Škarić, I., Škavić, Đ., Varošaneć-Škarić, G. (1996) »Kako se naglašavaju posudenice«, *Jezik* 43, 4, 129–138.
- Škarić, I., Babić, Z., Škavić, Đ., Varošaneć, G. (1987) »Silazni naglasci na nepočetnim slogovima riječi«, *Govor IV*, 2, 139–151.

- Škavić, Đ, Varošaneć-Škarić, G. (1999) »Neke osobitosti hrvatskoga naglasnog sustava«, *Govor* XVI, 1, 25–30.
- Škarić, I. (1988) *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I., Babić, Z., Škavić, Đ, Varošaneć-Škarić, G. (1987) »Silazni naglasci na nepočetnim slogovima riječi«, *Govor* IV, 2, 139–151.
- Škiljan, D. (1992) »Gazikelj ili o prevodenju vlastitih imena«, *Strani jezici*, XXI, br. 2, 165–174.
- Talanga, T. (1998) »Neka njemačka imena u 'hrvatskome' izgovoru«, *Jezik*, 45, 4, 145–147.
- Ullmann, S. (1959/1952) *Précis de sémantique française*. Bern: Editions A. Francke.
- Varošaneć-Škarić, G. (2001) »Poželjnost nekih kategorija izografnih naglasnih heterofona«, *Govor* XVIII, 1, 33–44.
- Varošaneć-Škarić, G., Škavić, Đ. (2001) »Neutralizacija kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga naglasaka u suvremenom hrvatskom prihvaćenom izgovoru«, *Govor* XVIII, 2, 87–104.
- Vriendt, S. de, Vriendt, M. J. de, Wambach, M. (1966) »Correction phonétique de francophones belges qui apprennent le néerlandais«, *Revue de phonétique appliquée* (Mons, Belgique), 3, 17–39.
- Vukušić, S. (1984) *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.
- Vukušić, S. (1992) »Oprenije s novim naglasnim modelima«, *Jezik*, 40, 1, 1–3.
- Vukušić, S. (1995) »Naglasne prilagodbe vlastitih imena«, *Jezik*, 42, br. 4, 98–102.
- Vuletić, B. (1966) »Système des fautes et correction phonétique des Français qui apprennent l'anglais«, *Revue de phonétique appliquée* (Mons, Belgique), 2, 49–86.
- Vuletić, B. i Cureau, J. (1976) *Enseignement de la prononciation: le système verbo-tonal (S. G. A. V.): suivi d'un précis de correction phonétique des francophones apprenant l'anglais*. Paris: Didier.
- Vulić, S. (1999) »O nekim imenima hrvatskih naselja u susjednim zemljama«, *Jezik*, 46, 4, 129–135.

Summary

A foreign name – the name of a person, a place or an institution used in the context of another language – is defining that person (place or institution), denoting also affiliation to the social (ethnic) group and to the language features the group is using and is denoted with. Owing to the different times the foreign name has entered the language, varying the frequency of its use in the speech, different level of acquaintance with the language the names are coming from, the degree of adopting foreign names is varying. The problem appears to be common to all languages, becoming a particularly sensitive area in the world more than ever connected by mass electronic media which are permitting spotting of the variations of the pronunciation of the word in comparison to the original one possible. Apart from the linguistic, sociolinguistic and psycholinguistic aspect there remains the ethic aspect of the problem. This essay is emphasising the need for fair behaviour towards the names from different other languages and is pointing to the possibility to consider the foreign name as *ideologem* (speech indicator of their world). The examples of professional speakers' (journalists and mass electronic media speakers) pronunciation of foreign names illustrate best the state of that part of standard Croatian pronunciation. Different recommendations are discussed regarding the solving of the problem as well as possibilities proposed to establish conventions and ways of promoting them in order to at least tone down the inconsistencies, though they may seem unavoidable.

Ključne riječi: strana imena, ortopeija, izgovor, ideologemi, transdikcija, profesionalni govornici, hrvatski jezik

Key words: foreign names, orthoepy, pronunciation, ideologeme, transdiction, professional speakers, Croatian